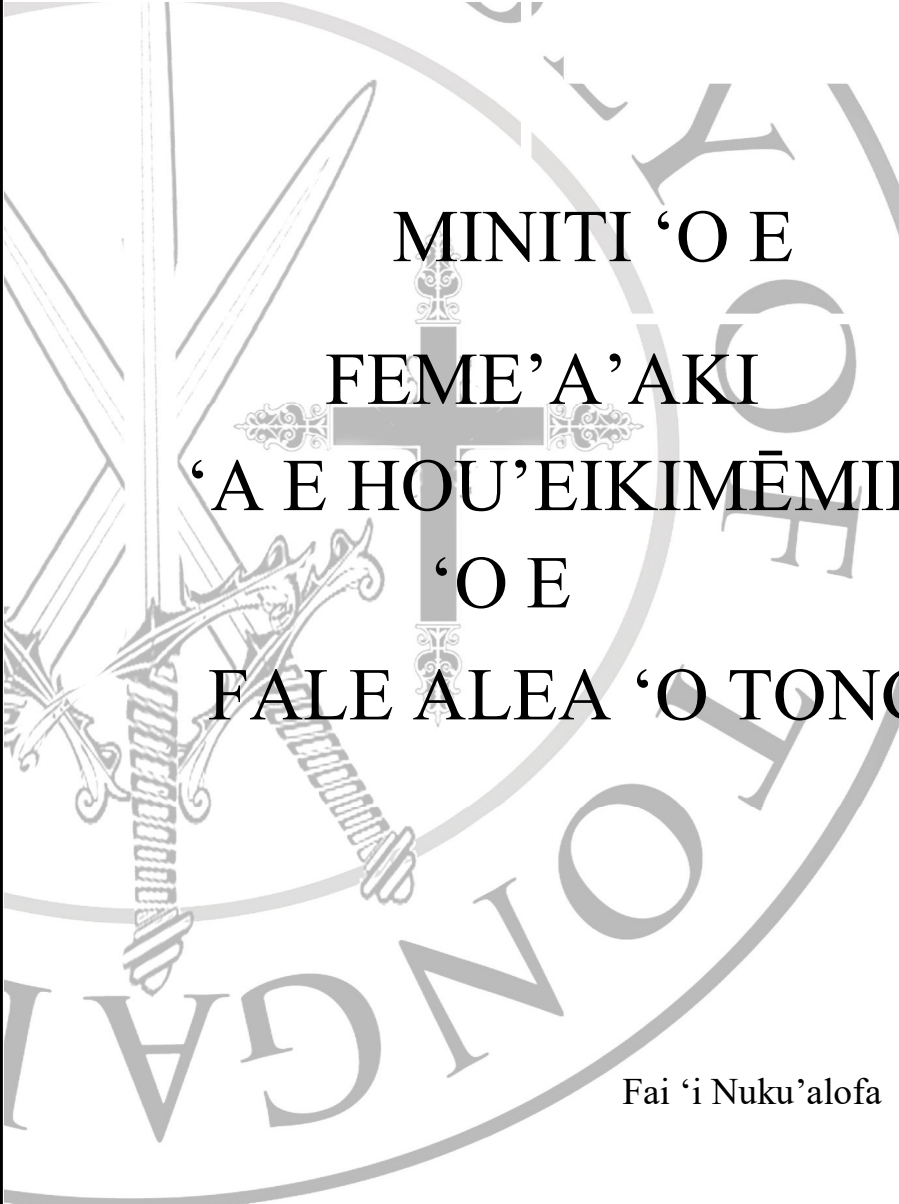

Fale Alea 'o Tonga

MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA

Fai 'i Nuku'alofa

FIKA	7
'Aho	Tu'apulelulu, 28 Fepueli 2019

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisita Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisita Ngoue

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 07/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

‘Aho: Tu’apulelulu 28 Fepueli, 2019

Taimi: 10.00 pongipongi.

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04		LAO FAKAANGAANGA
		4.1 Fika 1A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		4.2 Fika 2A/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019
		4.3 Fika 3/2019: Lao Fakaangaanga ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019
		4.4 Fika 4/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Palani mo hono Pule’i ‘a Hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u 2019
		4.5 Fika 5/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Polisi Tonga 2019
		4.6 Fika 6/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakamaau’anga Polisi 2019
		4.7 Fika 7/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule’anga 2019
		4.8 Fika 8/2019: Lao Fakangaanga (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Ngaue Fakapule’anga 2019

		4.9 Fika 9/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Pangike Langa Fakalalakalaka ‘o Tonga 2019
		4.10 Fika 10/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2019
		4.11 Fika 11/2019: Lao Fakaangaanga ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2019
		4.12 Fika 12/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2019
		4.13 Fika 13/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue’aki 2019
		4.14 Fika 14/2019: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Kau ‘Ofisa Fakavahefonua mo e Kau ‘Ofisa Kolo 2019
Fika 05	:	NGAAHI TU’UTU’UNI:
		5.1 Fika 1/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.2 Fika 2/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.3 Fika 3/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tute Kasitomu 2018
		5.4 Fika 4/2019: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) (Fika 2) ki he Tukahau ‘Ekisia 2018
		5.5 Fika 5/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Vahenga Malolo ‘a e Kau Tau ‘A ‘Ene ‘Afio 2018
		5.6 Fika 6/2019: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa’anga Hu Mai 2018
Fika 06	:	FAKAMATALA/LIPOOTI FAKATA’U:
		6.1 Komisoni ma’ae Kau Ngaue Fakapule’anga 2015/2016 & 2016/2017
		6.2 Poate Sino’i Pa’anga Malolo mei he Ngaue 2017/2018
Fika 07	:	Lipooti Fika 1/2019 - Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita

Fika 08	:	KOMITI KAKATO: (Ngaahi Tu'utu'uni)
		8.1 Fika 1/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo Mei He Ngaue 2016
		8.2 Fika 3/2018: Ngaahi Tu'utu'uni Ki He Ahi 2016
		8.3 Fika 7/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Ki He Toutai (Kolo Matatahi) 2016
		8.4 Fika 8/2018: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2017
Fika 09	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 10	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	7
Lotu.....	7
Ui ‘a e Fale	7
Poaki	7
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea	7
Tokanga ki ha tohi fo’ou mei he Pule’anga ki he ngaahi fakatonutonu ki he Lao.....	8
Fakamahino Pule’anga ko e tohi Palēmia ki he Lao fika 1-6	8
Poupou mai ha tohi kehe Palēmia ki he Lao kehe he Lao fakavavevave.....	9
Fokotu’u fakalelei’i Kupu malava fakahū fakavavevave mai Pule’anga ha lao ke alea’i	9
Taukave kehekehe Lao Fakaangaanga mei he 2014 mo e fakahū mai ki he Fale.....	10
Taukave Palēmia makatu’unga langa ngāue Pule’anga lolotonga mei he ‘u lao fakahū mai	11
Kehe fakafika mai fo’i Lao mei he tohi fakahū mai Palēmia	12
Pau ke fakahū mai ha tohi fo’ou Palēmia he ko e lao kehe Lao fakatonutonu	12
Tui ‘ikai fakapotopoto ngāue’aki Palēmia kupu he Tu’utu’uni ke pule’i ‘asenita Fale.....	13
Kupu 34 ‘oku fakamahino’i pau ke fakahā ‘uhinga ki he Lao fakavavevave.....	15
Taukave kehekehe fo’i Lao mei he 2014 mo e Lao Fakaangaanga fakahū mai	16
Fokotu’u ‘atā e Fale ke alea’i ha me’a he kuo fakafoki tohi Palēmia.....	16
Fakahā kakano e Lao 2014 ‘ikai tatau pē mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu.....	18
Fokotu’u ‘ave Lao Pule’anga ki he Kōmiti Lao pea ‘ave ki he kakai.....	18
Tokanga mavahe Fale ia mei he laumālie totonu feme’a’aki	21
Fokotu’u ke to’o ‘a e A ka e tu’u pē 1 kae hoko atu feme’a’aki	22
Taukave ko e fakamatala fakamahino malava ke holomui kae ‘ikai ko e tohi Palēmia.....	25
Fokotu’u tukuhifo Lao 1(A) ki he Kōmiti Lao.....	26
Poupou ke tuku kotoa ki he Kōmiti Lao ‘u Lao.....	27
Tukuaki’i kau fakaanga ko ‘enau feinga ke toloi’i ngāue Fale.....	27
Fokotu’u ke toloi Fale Alea kae to e vakai’i Pule’anga ngaahi Lao	31
Poupou’i fokotu’u ke toloi Fale ki he Mōnite.....	32
Fokotu’u ‘e Tu’i e Tu’i mo e kau Nōpele ‘o ta’engata	32
Hoha’a kakai Vava’u ki he ngaahi uesia e faito’o konatapu.....	35
Fokotu’u ke fili ha Kōmiti Fili Fale Alea ke tokangaekina faito’o konatau	36
Kelesi	40
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea.....	41

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tu’apulelulu 27 Fepueli 2019

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Satini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke mou hiva mai e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Na’e kau kotoa ‘a e Kau Mēmipa ‘o e Falé mo e kau ngāue ‘i hono hiva ‘i ‘o e Lotu ‘a e ‘Eiki)

<001>

Taimi: 1005-1010

‘Eiki Sea: Kalaké ke ui e Hou’eiki Mēmipá.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá, ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpelé kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he pongipongí ní, ‘aho Tu’apulelulu 28 ‘o Fepueli 2019.

(Na’e lele heni e taliui e Hou’eiki Mēmipá.)

‘Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu’a. ‘Eiki Minisitā Fonuá, Ngaahi Koloa Fakanātula mo e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afiō, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, Konisiumá, Fakatupu Kolo, ‘Ilo Fo’ou mo e Ngāue ‘a e Kakaí, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui ho Falé.

Poaki

Ko e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folau, kei hoko atu mo e poaki ‘a e ‘Eiki Minisitā Mo’uí pea ‘oku poaki folau mai pea mo e ‘Eiki Minisitā Ngōué pea ko Veivosá *Light of Life* Taka ‘oku poaki tōmui mai. Toenga e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai tali honau ui ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘āfio ‘a e Ta’ehāmaí. Tapu pea mo e Hau ‘o e ‘Otu Tonga Tama Tu’í,

Tupou VI, tapu pea mo e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u. Tapu pea mo e 'Eiki Tokoni Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga ...

<002>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Sea: ...'o e Kakai. Tapu mo e kau Fakafofonga 'o e kau Nōpele.

Hou'eiki! 'Oku 'ikai ha to e me'a te u fie lave ki ai he pongipong ni. Ko 'etau 'Asenita ngāue pē ena 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai.

Lord Nuku: 'Eiki Sea!

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele 'Eua! Me'a mai.

Lord Nuku: Tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko 'eku kole pē 'a'aku ko 'eku sio ko ē ki he 'Asenita. Ko e tohi ko ē na'e 'omai mei he Palēmia., 'oku ne fakalukufua ki he fo'i lao ko eni 'e 6 ko eni pē ko e fo'i 1 pē ko eni na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'aneafi. Ko e feinga fakama'ala'ala pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia! Ko e kongā ko ē 'oku fekau'aki mo ho'o fehu'i Fakafofonga , te u lau atu pē. Ke lau ko e ngaahi ngāue fakavavevave pea ke alea'i 'e he Fale Alea 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga Fika 1, 2019 ki he Fika 6, 2019. 'A ia ko 'eku ma'u, ko e Fika 1,2,3,4, 5 pea mo e 6. 'A ia ko e 4.1 'ai ia ki he 4.6 'o 'etau 'Asenita.

Me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: Sea, ki'i fakama'ala mai Sea, pea tapu mo e Feitu'u na Sea,

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 3.

Tokanga ki ha tohi fo'ou mei he Pule'anga ki he ngaahi fakatonutonu ki he Lao

Siaosi Sovaleni: Tapu mo e Feitu'u na Sea,. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'A ia ko 'ene 'ai mai foki ia 'a e Lao Fika 1 – Lao Fika 6, he 'oku fiema'u ke to e 'omai ha tohi fo'ou , he ko e Lao Fika 1A eni ia ki he 6A. Hangē pē 'oku ke me'a ki ai na'e to e 'omai 'a e fakatonutonu ki he 'u Lao ko eni, na'e 'omai ko ē 1-6. Ko e 1A eni ki he 6A. Pē 'e to e kole ki he Palēmia ke ne toe 'omai ha tohi fo'ou, ka tau toki hoko atu Sea.

'Eiki Minisitā Lao: Tokoni atu Sea!

'Eiki Sea: Me'a mai Minisitā Lao.

Fakamahino Pule'anga ko e tohi Palēmia ki he Lao fika 1-6

'Eiki Minisitā Lao: Kole ke u hūfanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki. Ko e 'u Lao ko eni 'Eiki Sea. 'Io! Ko e fo'i lao ko ena ko e fo'i *package*. Ko e tali 'uluaki, 'oku lave kātoa ia ki he nima ko ē. Ko e 'uhinga ia. Ko 'etau lave pē tautolu ki he 'uluaki. Kātoa ai mo e nima ko ē. Ke tau alea'i kātoa 'a e 1-6. Ko e tali nounou ia.

Taukave totonu ‘omai tohi fo’ou Palēmia koe’uhi ko e fakahū mai Lao fo’ou

Siaosi Sovaleni: Mālō ‘aupito Sea. Ko u faka’apa’apa ‘aupito pē ki he fakama’ala’ala ‘a e ‘Eiki Minisitā. Ka ko e hangē pē ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni . Kuo pau ke fakapapau’i mai ‘i he tohi. Ko e hā ‘a e fo’i lao ko ē ‘e fakavavevave. Pea ko e tohi ko ena na’e ‘omai Sea. ‘Oku ke mea’i pē he ‘oku pehē mai. Fika 1 ki he Lao Fika 6. Ko e tu’u ia he taimi ni ia, kuo to e ‘omai ‘a e ‘u Lao ia ke fakalelei’i ia pea ui leva ia ko e 1(A) ki he 6(A). Ko e ‘ai pē ko e ‘uhinga ko ‘etau founga ngāue Sea. ‘E lava pē ia ke toe ‘omai ‘e he Palēmia ha toe tohi fo’ou, kaekehe pē ke fakakakato mo tau muimui pēki he ‘etau Tohi Tu’utu’uni Sea. Mālō.

Taukave Pule’anga ko e fakamatala mahino pē na’e fakahū mai he Lao

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea, ke u ki’i tokoni atu fakamolemole. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni. Ko u fakatapu atu k i he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. ‘o Tonga Sea. Ke u ki’i tokoni atu pē. Ko e tohi ko ē na’e ‘oatu mei he Palēmia, ‘oku tokoni ai ‘a e fakamatala’i ‘a e ngaahi Lao ko ē ‘oku ‘uhinga ki ai. Pea neongo, ‘a e liliu holo ‘a e ngaahi mata’ifika ‘i he ngāue fakakalake ko ē ‘i hotau Fale Alea. Ka ko e lao ko ē ‘oku ‘uhinga atu ki ai ‘a e tohi. ‘Oku ‘osi mahino ia ai. Ko e ngaahi *clerical* fakakalake pē eni ia Sea, he kuo ‘osi mahino ‘a e Lao ia.

Lord Fusitu’a: Sea! Fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea: ‘E Fakafofonga! Me’a tu’o taha mai he ‘oku ‘ikai ke u tuli.

Lord Fusitu’a: Fakamolemole atu Sea. Na’e hanga ‘a e Feitu’una ia ki he tafa’aki ko ē.

‘Eiki Sea: ‘Ai mo lau ‘a e Tohi Tu’utu’uni. Me’a tu’o taha mai he ‘oku ‘ikai ke u tuli.

Lord Fusitu’a: Fakamolemole atu Sea, na’e hanga ‘a e Feitu’u na ia ki he tafa’aki ko ē.

‘Eiki Sea: Fai ‘aki ‘a e lau ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Me’a mai ‘a e fakatonutonu.

Poupou mai ha tohi kehe Palēmia ki he Lao kehe he Lao fakavavevave

Lord Fusitu’a: Mālō ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, ko e me’a ko ē oku me’a mai ‘aki ‘e he Minisitā Polisi. ‘Oku ou tui ‘oku hala hangē ko e me’a ‘a e Fika 3. Kapau ‘oku ‘i ai ha fakatonutonu ia, ko e Lao kehe eni ia mei he lao ko ē na’e me’a ki ai ‘a e Fika 3. Kapau ‘oku ‘i ai ha fakatonutonu ia, ko e lao kehe eni ia mei he lao ko eni na’e ‘uluaki ‘ai mai ki ai ‘a e tohi. ‘A ia kapau ko e lao kehe ‘oku fiema’u ha tohi fo’ou ia pē ki ai. Poupou ki he Fokotu’u ‘a e Fika 3.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11!

Fokotu’u fakalelei’i Kupu malava fakahū fakavavevave mai Pule’anga ha lao ke alea’i

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, pea tapu mo e Fale ‘eiki ni. Sea, ko ‘eku hoha’a ‘aku ia Sea, ki he Lao Tu’utu’uni ko ē ki ho Fale ki he me’a fakavavevave. Ko u tui Sea, ‘oku

mahu'inga 'aupito. Ko e Lao ko ē ki he *Emergency* 'oku *define* ai ko e hā 'a e me'a ko e *emergency*? *National Emergency* pea 'oku 'oange mo e mafai ke fakahoko 'aki 'a e ngāue ko eni...

<004>

Taimi 1015-1020

Tevita Lavemaau: ...tu'utu'uni ko ení 'Eiki Sea, 'oku 'oange pē mafai ia ki he 'Eiki Palēmia kā pehē mai pē 'Eiki Palēmia fa'ahinga lao 'oku *emergency*, 'oku fakavavevave, kuo nima mo va'e 'a e Fale ia. 'Oku ou tui Sea 'oku fakavavevave 'a e tu'utu'uni ko eni, 'oku tonu ke 'omai mo ha ngaahi 'uhinga ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fakavavevave ha fa'ahinga lao ke alea'i 'e he Fale ni, pea 'oku tonu ke faitu'utu'uni ki ai 'a e Sea mo e Feitu'u na.

'Oku ou fokotu'u atu Sea ke fai ha feme'a'aki mu'a ki he fakalelei'i 'a e kupu ko ia. Mālō 'Eiki Sea.

Vātau Hui: Sea, ki'i...tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni. Sea 'oku ou 'ohovale au ia he fokotu'u ko eni 'oku fakahoko mai 'e he Fakafofonga 'Eua, 'oku 'ikai ke 'i ai ha kupu 'e taha 'i he Tohi Tu'utu'uni 'oku to e pehē mai ai ke to e 'ai 'o *clarify* ange pē 'oku to e 'ai ke hā, ko e kupu ko ē 'oku tuhu'i hangatonu mai ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Vātau Hui:...he Tohi tu'utu'uni...

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Kapau na'a ke me'a lelei ki he me'a na'e me'a atu 'e he 11 'oku ne pehē 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'i he tu'utu'uni kā 'oku tonu ke 'i ai, ke 'i ai ha makatu'unga ko e fo'i tohi ngāue pē eni 'e taha 'oku 'omi ki he Fale 'oku 'ikai pau ke 'omi hano makatu'unga 'o'ona. Ko e me'a 'a 11 'oku tonu ke 'i ai hano makatu'unga. Ko e fakatonutonu ia.

'Eiki Palēmia: Sea 'oku ou tui pē 'oku fiema'u pē ke u ki'i fai atu ha tali ki he me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga mei 'Eua. Kapau te mou fakatokanga'i ange ko e lao eni ia na'e totonu ke paasi pē ia ke tali ia 'i he 2014 pe, 'a eni 'oku to e fakahū mai2014 kātaki mu'a....

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Palēmia: Sea 'oku te'eki ai ke u lava au ke u ...

'Eiki Sea: Sai pē 'Eiki Palēmia 'oku fai 'a e fakatonutonu, ke me'a pē ki he'etau Tohi Tu'utu'uni.

Taukave kehekehe Lao Fakaangaanga mei he 2014 mo ē fakahū mai ki he Fale

Lord Fusitu'a: 'Oku mea'i lelei 'e he 'Eiki Palēmia ko e kakano 'o e Lao ko ē 2014 'oku 'ikai ke tatau mate mātē pea mo e Lao Fakaangaanga ko eni, 'a ia 'oku kehekehe, 'a ia kā 'oku 'i ai ha

ha aofangatuku fekau'aki mo e lao ko ia, Pule'anga motu'a, lao motu'a, lao kehe. Ko e 'uhinga ia 'oku fiema'u ai ke tau nofo 'i he *issue* ko e fo'i Lao Fakaangaanga ko eni.

'Eiki Palēmia: Sea, fakamālō pē au ki he 'Eiki Nōpele. Ko e natula ko ē 'o e 'ū lao ko ē na'e alea'i 'i he 2014 'a eni 'oku mau to e fakahū mai, mo'oni pē ia, 'oku 'ikai ke na kehekehe 'i he 'uhinga, tefito 'o e ngaahi lao. Kā ko e poini 'oku pehē ni, talu eni mei he 2014/15/16/17 mani ē...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea. 'Eiki Sea fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: 'Ai ka tau mātuku ā mo e ...

Lord Fusitu'a: 'Ikai ko ha ...tapu ange mo e Feitu'u na 'ai 'ai lelei mai pē mu'a 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ko ha

'Eiki Sea: Kole atu ki he fakafofonga 'o e ongo Nōpele ke ongo Niua ke me'a mai....

Lord Fusitu'a: 'Io, ke 'ai mai 'a e fakatonutonu. 'Oku 'ikai ko ha mataotao lao 'a e Feitu'u na, hangē ko e Minisitā Lao ke ke mea'i 'a e 'elito ko ē 'o e lao 'a ena fakatatau mo 'ena kehekehe, nofo pē mu'a he *issue* ho'o me'a fakapolitikale.

Vātau Hui: Sea ka u hoko atu mu'a.

'Eiki Palēmia: 2014/2015/2016/2017/2018 19 eni.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Palēmia 'osi mahino 'a e poini ko ena na'a ke 'osi me'a mai ki ai 'aneafi 'oku ou kole atú ke ke me'a mai ki he *issue* ko ē 'oku 'ohake 'e Tongatapu 3, fekau'aki pea mo e tohi ...

'Eiki Palēmia: Ko 'eku 'uhingá eni...

'Eiki Sea: ...fakavavevave.

Taukave makatu'unga langa ngāue Pule'anga lolotonga mei he 'u lao fakahū mai

'Eiki Palēmia: 'Oku fakavavevave ko e matatali ē 'a e fonua ni pea mo e fa'ahinga ko eni 'i he ta'u eni 'e nima. Ke fai mo fakahoko 'a e ngāue ko eni he 'oku makatu'unga 'a e langa 'a e Pule'anga ko eni 'oku 'i ai 'ene kaunga lahi ki he 'ū lao ko eni. Mālō.

Vātau Hui: Sea ka u hoko atu mu'a he ko au na'a ku tu'u ko ē 'o fakahoha'á Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga 17.

Vātau Hui: Sea ka u hoko atu mu'a. 'Oku ou tokanga au ia ki he Tohi Tu'utu'uni ko eni na'e fatu ko ē 'i he Fale ni, kapau te mou me'a hifo ki he kupu 33, (a), Ngaahi Lao Fakaangaanga kuo fakamo'oni mai 'e he Palēmia 'i ha tohi ki he 'Eiki Sea 'o fakahā ai ko e me'a fakavavevave. Ko

fē ‘a e ‘uhinga heni ‘oku fiema’u ke fakahoko ange ai. Ko e me’a ia ‘oku ou tokanga au ki ai...

Lord Fusitu’a: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Vātau Hui: Ko fē ha ‘uhinga.

Kehe fakafika mai fo’i Lao mei he tohi fakahū mai Palēmia

‘Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga ongo Niua, ka u fakatonutonu atu ‘e au ‘a e Fakafofonga 17. Ko ‘etau lao kapau te ke me’a ki ai, ‘oku hiki ai ko e fika 1 (A) ‘o e 2019, kapau te ke me’a ki he tatau ko ē tohi mei he ‘Eiki Palēmia ‘oku ‘asi ai ko e fika 1 ‘o e 2019, ‘oku kehe ‘a e fakafika mai ko ē ‘i he tohi ko ē mei he ‘Eiki Palēmia...

<005>

Taimi : 1020-1025

‘Eiki Sea : .. mo e fakafika ko ē ‘oku ‘asi he Lao Fakaangaangá. Ko e ‘īsiu ia oku ‘ohake ‘e Tongatapu 3, mou kātaki ‘o me’a mai fekau’aki mo e me’a ko iá.

‘Eiki Minisita MEIDECC : Sea, ka u ki’i lave atu mu’a ki he ‘īsiu ko iá, fakamolemole.

‘Eiki Sea : Me’a mai, ‘Eiki Minisitā MEIDECC,

‘Eiki Minisitā MEIDECC : Sea, na’e ‘omai ko ē ‘a e tohi ko ē mei he ‘Eiki Palēmiá, pea *attach* mai ai e ‘ū Laó, 1, 2, 3, 4, 5, 6. Ko e fakafikefika ko eni ‘oku ‘omai he ‘asenita, ko e me’a ia ‘atautolu. Ka ko e ‘uhinga pē ki he Lao tatau. Mālō ‘aupito.

Pau ke fakahū mai ha tohi fo’ou Palēmia he ko e lao kehe Lao fakatonutonu

Lord Fusitu’a : Fakatonutonu, ‘Eiki Sea. Ko e me’a mai’aki ‘e he Falé, pea ki he Feitu’u na, ko e ngaahi Lao eni kuo ‘osi hono to e fakatonutonu, ko e ‘uhinga ia na’e to e ‘omai tu’o ua aí. Kapau na’a ko e Lao tatau, ko e hā e me’a ‘oku ‘ikai ke tau ngāue’aki ai ‘a e fika 1, ka ko e 1 (A). Ko e ‘uhinga ia ‘etau ngāue’aki e 1(A), he kuo fakatonutonu, ‘a ia ko e Lao fo’ou mei he 1, ko e me’a ia ‘oku me’a’aki ‘e he Seá. Pau ke ‘omi ha tohi fo’ou, he ko e Lao kehe, Lao fo’ou.

‘Eiki Sea : Ko ia, Hou’eiki, kuo u tali e fakatonutonu ko eni mei he Fakafofonga Nōpele Ongon Niua, ‘Eiki Minisitā, ko ‘eku tānaki atu ki ho’o fakamatalá. Ko e tohi mei he ‘Eiki Palēmia, na’e ‘ikai ke fakapipiki mai ai ha Lao ia ‘o e tohi ko ‘ení. Na’e fakahū mai e tohi ko eni he ‘aho 21 ‘o Fepueli, ko e Ngaahi Lao ko eni na’e fakahū mai ia kimu’a he taimi ko iá. ‘A ia ko e ngaahi liliu na’e toki fakahū mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Lao ki he ‘ū Lao ko iá, na’e liliu ai ko ē mei he Fika 1 ‘o e 2019, ‘o Fika 1 (A) ‘o e 2019.

‘Eiki Palēmia : Sea.

‘Eiki Sea : Me’a mai, ‘Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Sai pē, ko eni te u to e fai mai ha tohi he vave tahá, mahalo na'a houa e 1 mei heni kuo a'u mai. Ka 'oku ou kole atú, ko e ngaahi me'a fakatekinikale eni 'oku *raise* ko 'ení, tatau pē mo 'etau fakatonutonu ha fo'i lea 'oku 'ikai e fakau'a.

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea. Kātaki, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ko ha ngaahi me'a fakatekinikale, ko e ngaahi me'a faka-Lao pea faka-Tu'utu'uni. 'Oku 'ikai ko ha me'a 'oku 'ai noa'ia'i, 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Lao : Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, 'oku mo mo'oni pē, 'Eiki Palēmia, mo e Fakafofonga ko eni e Ongo Niua. Ko e me'a fakatekinikale. Ka ko 'etau me'a fakatekinikalé, 'oku pau ke tau muimui pau ki he tu'utu'uni 'a e Laó mo 'etau Tohi Tu'utu'uni. Ko e ngaahi kupu ko eni 'oku tau muimui ki aí, 'oku hā mahino pē ai e founa ko ē ke tau ngāue'akí, pea 'oku pau ke tau muimui pau ki ai. 'I he'ene pehē, 'oku ou kole atu ki he 'Eiki Palēmia, ko e Lao kehe 'eni. Kapau 'oku ke kei loto pē ke fakavavevave, pea kātaki 'o fakafoki ho'o tohi ke fakalelei'i, fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. Hou'eiki, neongo pē 'oku 'ikai ke to e fakavavevave e ngāue ko 'ení, 'oku kei tu'uma'u pē 'etau 'asenita. Pea i he'ene pehē, te tau hoko atu leva ki he Fika 4.1. Ko e Lao Fakaangaanga ko 'ení.

Tevita Lavemaau : Sea, tapu pea mo e Seá. Na'e 'i ai 'eku fokotu'u, Sea, 'oku ou kole atu ke alea'i 'e he Falé.

'Eiki Sea : Ko e hā e me'a 'oku to e alea'i, Fakafofonga?

Tui 'ikai fakapotopoto ngāue'aki Palēmia kupu he Tu'utu'uni ke pule'i 'asenita Fale

Tevita Lavemaau : Ko e 'uhingá, ko e Tohi Tu'utu'uni, ki he ngāue'aki e lea fakavavevave, mo e mafai ko iá, 'e 'oange ki he 'Eiki Palēmiá. 'Oku ou tui 'oku 'ikai ke fakapotopoto, 'Eiki Sea, 'a e kupu'i Tu'utu'uni ko ení. He 'oku 'ikai ke 'omai 'e he 'Eiki Palēmia ia ha 'uhinga 'oku fakapotopoto ke makatu'unga ai ke ne hanga 'e ia 'o pule'i 'a e 'asenita ho Falé.

'Eiki Minisitā Polisi : Ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai, 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Tapu mo e Feitu'u na, Sea, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Falé. Ko e fokotu'u ko ē 'oku 'omai ia 'e he Fakafofongá, ko e liliu ki he'etau Tu'utu'uni, Sea. Ko e founa kehe ia 'e fai ki aí, hono fakamā'opo'opo 'etau Tu'utu'uni. Ko 'ene tu'u ko ena he taimi ni, ko e tu'u lolotonga ia e Tu'utu'uni.

Lord Nuku : Sea, ko e fakatonutonu atu, Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku : Ko ‘eku fakatontonú, ‘Eiki Sea, kuo ‘atā e me’á ia ke fai atu ha fokotu’u, he kuo fakafoki e tohi, ‘i ho’o me’á. Ko e fakafoki pē e tohi ko ena ko ē ke ngāue fakavavevavé, ‘oku ‘ikai leva ke toe fakavavevave e ngāue ‘oku hoko atú, pea ‘oku ‘atā leva ke fai atu ha fokotu’u. Pea kapau leva ‘oku tau tali ki he tohi ko ē ke ‘omai, pea ta’ofi e ngaué, kae tali ke ‘omai e tohi ko iá, Sea. He ko e fokotu’u ko ē, pea ‘oku ou fokotu’u atu 'e au ia ai he taimi ni, kuo ngofua ‘a e Lao ko ení ke ‘ave ki he kakaí. He ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha tohi fakavavevave ki he Feitu'u na ‘i he ‘aho ni. Ko ‘eku ki’i tokoní atu pē ‘a’aku ia, pea ko ‘eku fakatonutonu ia ki he ‘Eiki Minisita. ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha Tohi Tu’utu’uni he taimi ni ke ne ta’ofi.

Vātau Hui : Sea, ka u ki’i tokoni atu pē mu’a ki he ‘Eiki Nōpele.

Lord Nuku : ‘Oku ‘ikai ke tali ‘e au e tokoní, Sea.

'Eiki Sea : ‘Oku ‘ikai ke fai ha tokoni, ko ‘ene fakatonutonu.

Vātau Hui : Ko ‘eku fakatonutonu ia ‘a’aku.

Lord Nuku : Mālō Sea.

'Eiki Sea : Me’a mai, ‘Eua 11.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, fakamolemole pē kae faka’osi atu. Ko ‘eku ‘uhingá ‘a’aku, Sea, ko e me’a mai ‘a e ‘Eua 11 ia ke fakalelei’i ‘etau Tu’utu’uni. Ke fakahā ai e ‘uhinga ko ē ‘oku fakavavevave. Ko ‘eku poiní ‘a’aku

Lord Fusitu’a : Fakatonutonu atu, Sea.

'Eiki Sea : Me’a mai e fakatonutonú.

Lord Fusitu’a : ‘Oku ...

<006>

Taimi : 1025-1030

Lord Fusitu'a : ...‘Io ‘oku kau ‘a e fiema’u ‘a e ‘Eua 11 ke fakatonutonu ‘a ‘etau Tu'utu'uní ke ‘omi ha makatu'unga, ki ha tohi mei he Palēmiá ke fakavavevave ha Lao, kae ‘oua ‘e fo’i pule’i mai pē ‘e he Palēmiá, ‘a e Seá pea mo e Falé, ko ‘ene pehē ‘a’ana ‘oku fakavavevavé kuo hoko ia ko e fakavavevave.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ki’i fakatonutonu atu kātaki.

'Eiki Sea : Me’a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha Tu'utu'uni ‘i he Tohi Tu'utu'uní, ‘oku talamai ai ke ‘omai ha makatu'unga. Lau mai angé ha fo’i Lao ‘oku ..

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa : Vakai hifo angé 'Eiki Nōpele, 'Eiki Nōpele, ki'i me'a hifo kau hanga 'o lau'i e me'a, 'oku ou nofo 'o taimi'i e feme'a'akí ka u lau atu leva 'e kupu. Kupu 34 mou me'a hifo ki he Tu'utu'uni 'Eiki Sea. Me'a hifo e Feitu'u na ki he Tohi Tu'utu'uni.

'Eiki Sea : Kuo u 'osi lau ia 'e au.

Kupu 34 fakamahino'i pau ai ke fakahā 'uhinga ki he Lao fakavavevave

Lord Tu'ilakepa : Ko ia, ko e Kupu 34 : Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fa'ahinga me'a kuo fakahaa'i 'oku fakavavevave, 'e malava ke fakahoko leva ha ngāue ki ai 'o fakakakato ke fakahā pē ko ia, pē malava ke to e fakalōloa 'a e fakataha ko ia. Kuo pau ke 'i ai ha fa'ahinga me'a kuo fakahaa'i 'oku fakavavevave. Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e fa'ahinga me'a ko ia 'oku fakavavevave ? Ko e hā 'a e me'a 'oku fai ai 'a e fakavavevave?

Lord Tu'iha'angana : Sea ka u ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Vava'ú, ko e Kupu 33 kapau te ke me'a hifo ki he Kupu 33 (a) ..

Lord Tu'ilakepa : Kuo 'osi mahino ki he motu'á ni.

'Eiki Sea : Ko ia, ko e kongia ia 'oku fai ki ai a e feme'a'aki. Mahalo ko e me'a na'e ...

Lord Tu'iha'angana : Sea ko 'eku ki'i tokoni atu pē 'a'aku ia. Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Fale Alea 'o Tonga.

Lord Tu'ilakepa : Fakahaa'i mai, ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fai ai 'a e fakavavevave?

'Eiki Sea : Ko ena 'oku tokoni mai 'a e Fakafofonga Nōpele 'o Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana : Ko ia, ko 'eku tokoní pē 'aku Sea, hangē pē ko ia na'a ku 'osi fakamalanga atu 'aneafí, 'oku mahino mai leva ia, kapau na'e fakavavevave ha me'a, 'oku 'i hoto 'atamaí mo hoto lotó 'e 'ikai ke to e fehalaaki ha me'a. Pea ko ia ai, kapau 'oku fehalaaki pehē, ta 'oku mahino 'oku 'ikai ke fu'u fakavavevave.

Uá Sea, kapau 'oku 'ikai tohi mai ha Tu'utu'uni, ka ko e fehu'i atu ki he Pule'anga 'o e kakai, 'oku lau ko e Pule'anga 'o e kakai, pea 'oku 'i ai 'enau *principle* 'oku nau tu'u aí, ko e 'ata ki tu'a, pea ka fehu'i atu ke 'omai ha 'uhinga, pea kapau 'oku nau tu'u he *principle* ko iá, pea tali mai ke 'ilo'i 'e he kakai 'a e 'uhinga 'oku fakavavevave ai he 'oku 'i ai 'a e *principle* 'oku nau tu'u ai ko e *transparency*, pea 'oku tau faka'apa'apa ki ai, mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea 'oku 'osi tu'u atu he tohí, pea na'a ku fanongo au ki ai. Koe'uhí ko e me'a na'e fakahoko mai mei he Fakataha Tokoní, 'oku 'asi pē ia he tohi. 'Oku 'omai

ai 'a e 'ū Lao ko ení, 'a ia na'e 'osi 'omai mei he 2014, ke 'omai ke to e fou hake he *progress*.
Kapau ..

Lord Fusitu'a : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Kapau 'oku 'ikai ke ongo'i 'e he ni'ihi ko ení ko ha makatu'unga
ia 'oku fe'unga ..

'Eiki Sea : Me'a mai Fakafofonga Ongo Niua.

Taukave kehekehe fo'i Lao mei he 2014 mo e Lao Fakaangaanga fakahū mai

Lord Fusitu'a : Ko e tohi ia e Fakataha Tokoni fekau'aki mo e Lao kehe ia, 'oku 'ikai ke tatau
'a e Lao ko ia 'o e 2014 na'e 'ave ki he Fakataha Tokoní, mo e Lao Fakaangaanga ko eni.
Kehekehe 'aupito, kae 'oua te ke takihala'i e Falé ni pea mo e kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ko e fo'i mā tatau pē eni 'oku 'omai.

Lord Fusitu'a : 'Oku 'ikai ke tatau matematē 'a e ongo fo'i Laó, ko e loi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i ta'efaka'apa'apa ia, pehē kuo loi.

Siaosi Sovaleni : Ki'i *point of order* pē Sea mahalo 'oku mahu'inga eni eni ke fai ha tu'utu'uni 'a
e Feitu'u na Sea. Ko e me'a ko eni 'o pehē ko e Lao ko ē he 2014, 'oku tatau tofu pē mo eni, 'osi
ange ko iá, na'e 'omai 'a e Lao Fika 1, pea to e liliu 'o 'omai 'a e Fika 1(A). 'Oku tonu pē ke
mahino 'a e Falé ni, ka tau hoko atu ā mo e lahi e fakafekiki. 'Oku kehe eni he ko eni 'oku liliu
mei he 1 'o to e 1 (A) mei he Lao ko ē 2014. Ko ia pē 'Eiki Sea 'a e *point of order*.

Fokotu'u 'atā e Fale ke alea'i ha me'a he kuo fakafoki tohi Palēmia

Lord Fusitu'a : Kātaki Sea, 'oku ou fie fakamalanga atu au he me'a ko ia na'e fokotu'u 'e he
Nōpele 'o 'Eua. Ko hono fakafoki ko ē 'o e tohi mei he Palēmiá, kuo 'atā leva ia ke 'i ai ha
fokotu'u mei he Falé, pea kuo 'atā leva ia, ke tuku 'a e fo'i Lao ko ení ki he kakai. 'Oku ou
fokotu'u atu ke 'omi ha faingamālie 'a e Hou'eikí ke mau malanga atu ai.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, te mau kei falala atu pē ki he Feitu'u na, ke fai'aki pē ho'o
fakapotopotó. Ko e tohi eni ko eni 'e 'omai, kuo ke me'a mai, pea 'e 'omai e tohi ia. 'Oku ou
kole atu, 'oku 'ikai ke u tui au te tau to e lava 'a e Fale ko ení 'o fononga atu. Ko e me'a eni ia
'oku hokó, ko e 'ohake pē fo'i me'a 'oku ha'u 'a e me'a fo'ou. 'Oku ou kole atu 'Eiki Sea, ko e
'ū me'a faka-tekinikale ko eni..

Lord Nuku : Ko e fakatonutonu atu pē kātaki fakamolemole pē.

'Eiki Palēmia : 'Oku 'ikai ke u toe tui 'e ma'u e melino e Fale ko ení, 'oku 'osi 'i ai e taumu'a ia
ke veuki 'a e me'á, pea 'oku fanongo mai pē e kakai e fonuá..

'Eiki Sea : Fakafofonga 'Eua ko ho'o Fakatonutonu ?

Lord Nuku : Ko ia 'oku ou lave'i 'oku fanongo mai ' e kakai e fonuá, ka ko e me'a ko ia 'oku ke me'a mai 'aki 'e..

<008>

Taimi: 1030-1035

Lord Nuku: ... 'Oku ai e fehalaaki pea 'oku 'ata he Tohi Tu'utu'uni ke fai atu ha fokotu'u he 'oku 'asi tali 'e he Palēmia ke fakafoki e tohi ko ena kae fai mai ha tohi fo'ou. Pea ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu ko ē ki ai 'oku 'atā he taimi ni hangē ko e fokotu'u ko ē na'e 'oatu ko ē he 'Eiki Nōpele pea mo e fokotu'u ko ē na'e 'oatu ko ē 'e 'Eua, Fakafofonga 'Eua 11. 'Oku 'atā ia Sea ke fai ha ngāue ki ai kae 'oleva kuo fakafoki mai ha tohi pea mei he 'Eiki Palēmia ko 'eku fakatonutonu pē ia.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e Fakafofonga, ngalo 'ia au pē ko 'Eua pē mo Tongatapu 3 na'e 'ohake *issue* ko ē fekau'aki pea mo e kehekehe ko ē 'a e Lao Fika 1 'o e 2019. Hou'eiki ko e fo'i kakano ko ē lao 'oku na tatau ko e faikehekehe 'a e (a) pea mo e 'uluaki ko e *explanatory note* 'a ia ko hono fakamatala ko eni 'o e lao 'oku fakapipiki atu 'i mui. Ko 'ena faikehekehe pē ia. Ko e taimi ko ē 'oku paasi ai e lao ko e fo'i kakano pē e lao 'oku 'ave ko e lao 'oku 'ikai ke kau 'a e *explanatory note* ia 'i he kongā ko ē 'o e lao.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko e kongā mahu'inga taha ia 'o e lao 'a e fakamahino, 'a ē ko ē 'oku ne fakamahino'i e lao. Pea kapau leva kuo liliu e fakamahino ta kuo liliu 'a e kakano. Pea kapau kuo liliu e ...

Vātau Hui: Ki'i fakatonutonu atu Sea.

Lord Nuku: Fakamahino.

Vātau Hui: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu mu'a e 'Eiki Nōpele 'Eua.

'Eiki Sea: Me'a mai e Fakafofonga 17.

Vātau Hui: Ko eni kuo me'a mai 'e he Sea 'oku 'ikai liliu e kakano e lao, ko e liliu ko e ki'i mata'itohi pē. Ko e liliu pē (A). 'E fēfē leva ha'ane liliu 'i ho'o pehē 'oku liliu?

Lord Nuku: Fakaongoongo atu Sea ki he fakatonutonu pē 'oku mo'oni kapau e me'a pea ...

Vātau Hui: Ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu 'oku 'ikai liliu e kakano e lao ko e ki'i mata'itohi 'oku liliu.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Sea: Ko e ...

Siaosi Sovaleni: Sea ki'i tokoni pē Sea ko e, kamata ko ē hono fehu'ia 'anenai Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: Ko e tohi foki na'e 'omai ko e pehē mai Lao Fika 1. Tatau ai pē pē ko e *explanatory note* pē ko (a) pē ko e (e) pē ko e (e). He 'ikai ke tau lava tautolu 'o *apply* ai ki he 1 (a) he na'e mai e tohi ia ki he 1. Lao Fika 1. *It doesn't matter* pē 'oku liliu 'a e (a) pē ko e hā. 'A ia ko e me'a ia ko ē 'a ē ko ē 'oku loto ki ai 'a e Palēmia ke fakatonutonu mai 'ene tohi 'a ia ko e 'uhinga pē 'a'aku ke tuku ā 'etau fakafekiki ai ka tau 'unu atu pē 'e to e fiema'u ke tau alea'i 'a e lao ko eni pē tau tali ki he tohi 'a e 'Eiki Palēmia, he kapau leva 'e ngofua ke tau alea'i 'e ngofua ia ke fokotu'u mai ke 'ave ki he Kōmiti Lao.

Fakahā kakano e Lao 2014 'ikai tatau pē mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu

'Eiki Palēmia: Sea, ko u tali lelei 'e au e, 'a e to e fakamahino atu ko eni. Pea ko eni ia 'oku fai mai e tohi ka ko 'eku kole atu 'oku 'ikai ko ha toki *issue* fo'ou ia. 'Oku ou ui eni ko e me'a fakatekinikale tatau pē mo e fakau'a. Kapau 'oku 'i ai ha lea he 'ū lao ko eni 'oku 'ikai ke fakau'a ko u talaatu ko e me'a fakatekinikale ia. Ko e kakano 'o e, 'oku 'ikai to e kehekehe. Pea ko u kole atu mou 'ofa mai tuku ā ...

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: 'A e feinga ke veuki e Fale ko eni.

Fokotu'u 'ave Lao Pule'anga ki he Kōmiti Lao pea 'ave ki he kakai

Lord Fusitu'a: 'Oku 'ikai ke tatau matematē ko e tu'o tolu eni kātaki 'oua te ke laumālie tamaki 'Eiki Palēmia. 'Oku 'ikai ke tatau e kakano kapau na'e tatau na'e 'ikai ke to e fiema'u ke fakatonutonu mai. Fokotu'u atu e motu'a ni 'o hangē ko e me'a kuo fokotu'u mai he ni'ihī e kau Mēmipa hā hano kovi e 'ave 'a e ngaahi fo'i lao ko eni ki he Kōmiti Lao pea 'ave ki he kakai ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i, kau ki'i tokoni atu mu'a ...

Lord Fusitu'a: 'Oku ai ha me'a 'oku fūfuu'i mei he kakai 'oku ta'efiema'u ke 'ave ai ke nau me'a ki ai?

'Eiki Palēmia: Sea kātaki kau fai atu e lea ko eni. Fakamolemole'i au Hou'eiki. 'Oku 'ikai ke u tui au 'oku tau to e ma'u e laumālie totonu ko ē 'o e feme'a'aki. Tau 'alu tautolu he laini kehe ko u ui au e me'a ko eni ko e fakamoveuveu. Pea 'oku fanongo mai 'a e Tonga kotoa ki he lea ko 'eni.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko u fakatonutonu atu.

'Eiki Palēmia: 'Ikai ke u to e veiveiua au.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu ‘Eiki Sea he ‘oku tukuaki’i he ‘Eiki Palēmia ‘oku mau fakamoveuveu. Ka ko e Fale Alea eni. ‘Oku ‘ikai ke mau fakamoveuveu ke hangē ko ‘ene me’a. Tuku ai pē ‘a e fanongo mai ‘a e fonua ia. Ko hoku fatongia ko ē ‘i Fale ni ki he kakai ko hoku fatongia ia ‘e fai. Ko ‘eku fakatonutonu ia Sea.

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku fakatonutonu atu Sea ...

Lord Nuku: ‘Oku ‘ikai ke mau fakamoveuveu.

‘Eiki Sea: Me’a mai e ‘Eiki Palēmia.

Lord Nuku: He ‘oku te’eki ai ke ...

‘Eiki Palēmia: ‘Oku maama e fonua ni ‘oku senituli e lotu mo e ako. Ko u kole atu.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu ia Sea ...

‘Eiki Palēmia: ‘Oua te tau siolalo ki he kakai.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu ‘a ē ko ē na’e ‘oatu ‘oku ‘ikai ke mau fakamoveuveu. Kapau te mau fakamoveuveu kuo tau fehalaaki holo he Fale ni. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē tau talanoa ko e ‘ū me’a ko eni ‘oku fai ko e feme’a’aki pē kae ‘oua ‘e tukuaki’i mai pehē ‘oku mau fakamoveuveu. Pea tala ki he Fakafofonga Niua ...

<009>

Taimi: 1035-1040

Lord Nuku: ... tuku ke ‘ai e sai e fehālaaki he ko e me’a ia ‘oku faingofua. He ko ‘eku pehē pē ki ha taha kitu’a hē ke ha’u ‘o fakapekia koe kuo fakapekia koe. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhingá ke tamate’i, ke akonaki’i, kae tuku, tuku e ‘ai ia ke tau ‘alu ki he koví.

Vātau Hui: Sea ka u ki’i tokoni atu ki he Fakafofonga ‘Eua Sea. Ka u ki’i tokoni atu ki ai.

Lord Nuku: ‘Ikai ‘oku ‘ikai ke u fiema’u ‘e au e tokoní Sea.

Vātau Hui: ‘O, ka u ki’i fakatonutonu atu Sea. Ko eni kuo fakamanamana e Fakafofonga ‘Euá, ko e ‘ai ke ha’u ha taha ‘o fakapekia au.

Lord Nuku: Ke ha’u ‘o akonaki’i koe.

Vātau Hui: Sea, ko ‘eku fakatonutonu Sea, ko ‘etau ‘i he Falé ni ke tau feme’a’aki ‘i he me’a fekau’aki mo e Laó ko e anga ia ‘etau ‘i he Falé ni.

Lord Nuku: Ko ia Sea.

Vātau Hui: Pea kuo ne pehē ‘e ia, ko u kole atu, ‘ai e laumālie lelei kau Hou’eiki. Ko e laumālie lelei he Falé ni.

Lord Tu'ilakepa: ‘Oua te ke to e kaikoa Fakafofonga.

Vātau Hui: He ‘oku fanongo mai e kakaí.

Lord Tu'ilakepa: ‘Aneafi na’a ke pole tau mai kia au ‘aneafi.

Vātau Hui: ‘Oku me’a mai e kakaí.

Lord Tu'ilakepa: ‘Aho ni kuo ke to e foki koe.

Vātau Hui: Sea, na ke ‘oange ha faingamālie ‘a e Fakafofonga 1 ‘o Vava’ú.

Lord Tu'ilakepa: ‘Ikai ko ‘eku ‘ai atú ki he Feitu'u na he ‘oku lolotonga fakatonutonu ko ē kuo ke me’a hake koe ko e ‘ai ho’o,

Vātau Hui: Ko au ‘oku lolotonga fakamalangá Sea.

'Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku mou maumau’i ‘etau tu’utu’uní. Fakafofonga Nōpele Vava’u kātaki ‘o me’a hifo ki lalo.

Vātau Hui: Me’a ki lalo. Ko ia.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu.

Vātau Hui: Sea,

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu eni ‘Eiki Sea.

Vātau Hui: ‘Oku ou ongo’i lahi ‘e au eni ia kuo hangē Falé ni ia ha,

'Eiki Sea: Fakafofonga 17 ‘osi mahino kia atu ho’o fakatonutonú.

Vātau Hui: Mālō Sea.

'Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ko ‘eku fakakakato atú, ko e monū’ia ‘i he Falé ko ení ke me’a’aki ha ‘a Fakafofonga ha me’a ‘oku tau'atāina e Falé ko ení ki ai. ‘Oku ‘ikai ke fakangatangata e feme’a’aki he Falé ko ení ko e fakafofonga’i e kakai e fonuá.

'Eiki Palēmia: ‘Eiki Sea te u to e fakaongo atu pē ‘a e,

Lord Fusitu'a: Sea fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: Ko e feme'a'aki 'a e Falé ni,

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'ene 'uluaki me'á.

'Eiki Palēmia: Tau 'osi 'alu tautolu he laini kehe.

Lord Fusitu'a: Na'e longoa'a e ni'ihii ia ko ē 'oku te'eki ke ai e faingamālie motu'a ni ke fakatonutonu 'ene 'uluaki me'á. 'A 'ene tukuaki'i kimautilu 'oku mau sio lalo ki he kakai e fonuá. Ko e lau fakafo'ituitui ia pea 'oku hala. Ko e Pule'angá 'oku nau fūfuu'i e Laó mei he fonuá. 'Oku tapu'i ke 'ave Laó ki he kakai ke nau me'a lelei ki ai. Ko e sio lalo ē ki he kakai e fonuá 'oku fakahoko 'e he Palēmia mo e Pule'angá ko ení.

'Eiki Sea: Fakafofonga 'oku ou tali pē ke u fanongo atu ki ho'o fakatonutonú ka ko 'etau tu'utu'uní, ko e fakatonutonú 'i he taimi pē ko iá. 'Oku 'ikai ke 'osi e houa 'e 1 pē miniti 'e 5 pea ke toki fakatonutonu mai.

Lord Fusitu'a: Kātaki, ko e to e longoa'a mai 'a e tokotaha ko ē ko e me'a ia na'e to e fuoloa aí.

'Eiki Sea: Ko ho'omo fakafofonga'i pē Ongó Niuá Fakafofonga. Me'a mai e 'Eiki Palēmia.

Tokanga mavahe Fale ia mei he laumālie totonu e feme'a'aki

'Eiki Palēmia: Sea 'ikai ke u lotu ke u tala atu ko ha akonaki 'a e motu'a ni 'ikai ke 'i ai ha'aku, 'ikai ko ha palōfita au. Ka te u fakahā atu 'a 'eku ongo, ko 'eku ongó pea 'oku tatau 'eku ongó mo e ongo 'a e tokolahi 'oku nau maama he fonua ni. Kuo tau 'osi mavahe tautolu mei he laumālie totonu 'o e feme'a'aki. Pea ko u tui au,

Lord Nuku: 'Eiki Sea,

'Eiki Palēmia: 'Oku mole hotau taimí, ke tau to e hoko atu.

Lord Nuku: Ko u fakatonutonu atu 'Eiki Sea he kuo tau mavahe mei he 'asenita. Ko e me'a ko ē 'oku me'a mai'aki 'e iá ko 'ene me'a fakafo'ituitui 'a'ana ia. Ko e me'a ko ē ko u tokanga atu ki aí 'Eiki Sea. Ka 'oku fakafoki e tohí, pea 'omai ha tohi fo'ou pē ko 'etau tali pē ko 'etau hoko atu ki he ngaahi fokotu'u ko ē 'oku 'oatú.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u ki'i tokoni atu Sea ki he, tokoni atu ke vete ki'i fo'i palopalema.

Lord Nuku: Ko e me'a ia ko u fakaongoongo atu Sea ki ha'o tu'utu'uni.

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eua 11.

Tevita Lavemaau: Pea mo e Hou'eiki Sea. Ko eni Sea kuo ke me'a mai pea 'oku mahino 'oku fakafoki 'a e, ke to e fai mai ha tohi fo'ou. Pea ko u kole Sea, 'oku 'i ai e founa ngāue 'a e Falé ni. Ko e ngaahi Lao kotoa pē 'oku fakahū mai ki he Falé ni, 'oku 'i ai 'etau ngaahi Kōmiti Tu'uma'u ke fakakakato honau fatongia ki ai. Pea toki fakahū mai ki he Falé.

Veivosa Taka: Sea ko u faktonutonu atu.

Tevita Lavemaau: Pea ko u kole atu, fai mu'a ha'o me'a ma'olunga ki ai Sea. Fakafoki e Lao ko eni ki he Kōmiti Laó, fakahoko honau fatongia ki ai, pea toki 'omai ki he Falé ni.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea,

'Eiki Sea: Ha'apai 13 ko ho'o fakatonutonu?

Veivosa Taka: Ko ia.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Fokotu'u ke to'o 'a e A ka e tu'u pē 1 kae hoko atu feme'a'aki

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Falé 'eiki ni. 'Eiki Sea, fakamālō atu he faingamālie kuo 'omai ke fai ai e ki'i fakahoha'a ko eni. 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonu, ko e ngaahi feme'a'aki 'a e Hou'eiki fekau'aki pea mo e 1A mo e 1. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea, ke to'o e a kae tu'u pē 1 kae hoko atu 'etau, ho'omou feme'a'aki 'a e Falé ni ka tau hoko atu, kae *fit in* pē ia pea mo e tohi ko ē kuo 'osi 'omai 'e he Palēmia. Mālō 'Eiki Sea. Fokotu'u atu ke tau pālōti.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko 'eku tali atu ki he fokotu'u ko eni 'a Ha'apai 13. He 'ikai ke lava ia ke to'o e a he na'e 'osi fakapipiki mai 'a e,

Lord Tu'ilakepa: Sea, kimu'a pea, ko ia, ko hai na'e *text* ki ai ke ke me'a mai 'o si'i 'ai e me'a ko eni, tapu ange mo e Feitu'u na.

'Eiki Sea: Ko e fakamatala mahino 'oku 'i he 1A, 'oku kehe ia mei he fakamatala mahino

<001>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Sea: ... 'oku 'i he tahá 'ata'atā. 'A ia ko e ...

Tēvita Lavemaau: Sea ko u tali ...

'Eiki Sea: Neongo pē ko e ki'i lao ko eni Hou'eiki 'oku nounou 'aupito 'oku peesi pē 'e tolu. Ka ko e fakamatalá 'oku lōloa.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni.

‘Eiki Sea: Pea ko e fakamatala fo’ou eni na’e fakahū mai mei he ‘Eiki Minisitā Lao ‘o makatu’unga ai hono liliu mei he 1/2019 ‘o 1A 2019.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko ia.

‘Eiki Sea: Ka ko e kakano ‘o e laó ‘oku tatau ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘E Sea ke u ki’i tokoni atu ai Sea.

Siaosi Sovaleni: Ki’i tokoni atu pē Sea vave pē ka tau, na’a lava e ‘o tokoni ka tau ‘unu atu.

Tēvita Lavemaau: Sea ko au na’a ku ‘uluaki fakahoha’a ‘Eiki Sea pea toki ...

‘Eiki Sea: Ko ia ‘uluaki me’a mai e ‘Eua 11 pea toki me’a mai e ‘Eiki Minisitā Leipa pea toki faka’osi mai ‘e Tongatapu 3.

Tēvita Lavemaau: Ki’i me’a mai mu’a Sea pē na’e hā e fakatonutonu e ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. Hoha’a au he me’a kehe ha’u ia ‘o lele he hoosi maumau. ‘Asinga ai ‘ene tōmui maí pea ‘ikai ke muimui ki he tīpeiti ‘oku fai ho Falé.

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea.

Tēvita Lavemaau: Mole taimi e Falé Sea.

Veivosa Taka: Ko e fakatonutonu ‘Eiki Sea. Ko e fakatonutonu na’a ku fakahoha’a atu fekau’aki pea mo e me’a ko eni ‘oku fai e fēme’a’aki fekau’aki mo e tohi ke fakafoki pē ‘ikai. Ka ko e me’a ko ē ‘oku ne to e ‘eke maí ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ke kau ai. Me’a pē koe he me’a ‘oku ke me’a ai.

Tēvita Lavemaau: Na’a ku ‘uluaki fakahoha’a au ‘Eiki Sea. Ko e fakatonutonu ia he *issue* ko ē ‘oku lolotonga fai e tīpeiti ai pea ko u pehē au na’e, ko e ‘uhinga ia ‘ene fakatonutonu ki ai.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Mālō Sea ka u ki’i tokoni atu au kapau ‘oku lava ‘ene tokoní. Mālō ‘aupito Sea.

‘Eiki Sea: ‘Oku tali pē ‘Eua 11 ke ‘omai e tokoni ko ení ?

Tēvita Lavemaau: Ko ‘eku tali atú ke fai mai ha’o tali ki he fakatonutonu ka u hoko atu.

‘Eiki Sea: Fakatonutonu ‘a Ha’apai 13 ?

Tēvita Lavemaau: Ko ia.

‘Eiki Sea: Ko ia. Ko u tui mahalo na’e ‘osi māhino pē ‘eku fakamatala ‘oku ‘ikai ke lava ia.

Tēvita Lavemaau: Pea ‘oku ‘ikai ke felāve’i ia mo e *issue* ia na’a ku malanga ai.

Lord Tu’ilakepa: Sea ka u ki’i tokoni atu. Ko e ‘uhinga e Fakafofonga fika 11 na’e me’a atu ia ‘o fekau’aki pea mo e fatongia ‘a e Palēmiá hono ‘omai e tohi fakavavevave ki he Fale ni. Ka ‘oku hangē ‘oku ngāue’aki ko ha founa pē ia ‘a e ‘Eiki Palēmiá kae ‘ikai ke fakapapau’i mai ko e hā e ‘uhinga ‘oku fai e fakavavevavé. Me’a mai leva e Fakafofonga ia ko ení ‘o fakatonutonu ‘o ta’ofi hono fatongiá ka ‘oku ‘i he Feitu’u na ke ke vakai’i pē ‘oku tonu ‘ene fakatonutonú ‘o fakafehoanaki mo e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai e Fakafofonga 11 he ‘oku mole e taimi ia ‘a e Fakafofonga 11 ‘i he fakatonutonu ‘a e Fakafofonga fika 13 Ha’apai. Ko e ‘uhinga ia pē na’e tonu pē na’e hala he ‘oku ‘i he Tohi Tu’utu’uni ‘i he Feitu’u na ke ke me’a ange pē ko fē me’a ‘oku tonu, ‘oku tonu, kapau ‘oku tonu pea ‘ai pea ka ‘ikai pea talaange ke tuku kae ‘ai e me’a ‘a e Fakafofonga fika 11.

‘Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: Ko e ‘uhinga ia e me’a ‘oku tatali mai. Kātaki pē Sea ‘eku ... Feitu’u na ka ko u ...

Veivosa Taka: Sea ko u ‘osi tuku au.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e Kupu 33 (a) ‘oku ‘asi ai ko e ngaahi lao fakaangaanga kuo fakamo’oni’i mai ‘e he Palēmia ‘i he tohi ki he ‘Eiki Sea ‘o fakahā ai ko e me’a fakavavevave. Ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘oku ‘asi mai pē ia ko e hā pē ha me’a ‘oku fakamo’oni mai ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘i ha’ane tohi ki he Sea ‘oku ‘ikai ke tu’utu’uni mai pau ke ‘omai mo ha ngaahi makatu’unga.

Lord Tu’ilakepa: ‘Io taku sai.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ka u ki’i hoko atu mu’a au.

Lord Tu’ilakepa: Ka u ki’i fakamolemole pē, fakamolemole pē Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: He ko e, he ko au nau hoko ...

Lord Tu’ilakepa: Ko e Kupu 131 ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Oleva ... ia ‘oku ‘ikai ke, na’e ‘ikai ke ‘oange ki ai ‘e hoko.

Lord Tu’ilakepa: Sea ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Na’e ‘osi fakangofua mai ki he motu’a ni ‘e hoko atu.

Lord Tu’ilakepa: Ko u fie, kau hoko atu pē ki he me’a ko ena ‘oku ke me’a ki ai.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku mau kei fēme’a’aki pē eni ‘i he funga e fēme’a’aki ko eni e ‘Eua 11.

Lord Tu'ilakepa: Sai, Sea kau tokoni au ki he Feitu'u na. Ngaahi lao fakaangaanga 'oku fakamo'oni'i mai 'e he Palēmia 'oku fakavavevave. Fakamo'oni'i mai ! Ko e hā e me'a 'oku fai e fakavavevave ? Hā e me'a 'oku fai ai e feinga ke ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea kau fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa: Fai mo tau nga'unu ki he lao ko eni. Koe'uhí 'e 'i ai ha mēlie 'e 'ilo ai e kakai e fonua.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sai ka u ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Tu'ilakepa: 'E 'i ai ha mahaki 'e tō he fonua ni ?

'Eiki Sea: Fakatonutonu Nōpēle Vava'u me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'I ai ha tau ?

Taukave ko e fakamatala fakamahino malava ke holomui kae 'ikai ko e tohi Palēmiá

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa. Ko 'etau fēme'a'aki ko 'eku fakatonutonu 'eni. Ko 'etau talanoa tau fēme'a'aki 'eni 'o fekau'aki pea mo e lao fakavavevave pea 'oku tau lau 'a e tohi fakahinohino ko e lao. Ko e *issue* ko ē 'oku ou fakatonutonu atu ko e *explanatory note* 'ena 'e lava pē ke holomui kimui. 'Oku 'ikai ko ha lao ia. 'Oku, ko e fo'i laó ena na'e 'oatu.

Siaosi Sovaleni: Ki'i *point of order* Sea. Na'e 'osi faitu'utu'uni e Feitu'u na Sea 'oku kehe ... mei he tahá.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ko e *explanatory note* 'oku 'ikai ko ha lao. Ko e *attachment* pē ia.

Siaosi Sovaleni: Ko e 'uhinga ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Pē ko e fakamatala ke māhino.

Siaosi Sovaleni: Ka 'ikai te tau vilovilo pē heni Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Pehē ko u fokotu'u atu Sea holomui mu'a e *A* ia kimui he 'oku 'ikai ke ne kau ia ki he fo'i lao. Ko e fo'i vete ia ke tau fai. Holomui e *A* kimui tufa mai pē ia kia tautolu he 'oku 'ikai ko ha lao ia ko e me'a pē ke ne fakamāhino'i e me'a ki he fo'i lao. Fo'i vete'anga ia.

Lord Fusitu'a: Ko e fakatonutonu 'Eiki Sea.

Siaosi Sovaleni: Sea ko hoku faingamālie eni Sea hangē ko ho me’a ‘anenai kapau ‘e tuku mai he Feitu’u na ha faingamālie e motu’a ni na’a lava ā ‘o ki’i ‘unu’unu atu ‘etau fēme’a’aki Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki kuo ‘osi laka ‘etau ngāue ‘atautolu kimu’a. Pea na’e ‘osi ‘i ai ‘eku tu’utu’uni fekau’aki pea mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e tohi mei he ‘Eiki Palēmia. ‘Oku ‘atā ia he taimi ni ke fakahū mai ha tohi fo’ou mei he ‘Eiki Palēmia ka ‘oku te’eki ai ke tau sio ha tohi pehē. ‘I he’ene tu’u ...

<002>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Sea: Ko e taimi ni ‘oku ‘ikai ke tau lava ‘o ngāue’aki ‘a e tohi lolotonga. He ‘oku fehangaangai ia mo ‘etau Lao Fakaangaanga. Pea na’a ku ‘osi ‘oatu pē ‘a e fakamatala ‘a e Fika 1/2014 mo e 1(A) ‘o e 2019 eni kātaki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ke u ki’i tokoni atu mu’a. Sekoni pē ‘e ua kātaki.

‘Eiki Sea Me’a mai!

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘aupito ‘a e ma’u faingamālie ko eni. Ko ‘eku kole atu ke ki’i fakamā’opo’opo mu’a ‘etau founa ngāue. Na’e fai mai ‘a e tohi ‘a e Palēmia, pea na’a tau tali pea na’a tau lau ‘uluaki. ‘Oku te’eki ai ke fai mai ha tohi fo’ou, ke tau to e talanoa’i ai ke tā’ofi ‘a e Fokotu’u ko ē kuo tau ‘osi tali pea tau ‘osi lau ‘a e Lao ‘uluaki. Sai ko ‘eku fokotu’u ‘eni ...

Lord Fusitu’a: ‘Eiki Sea fakatonutonu! Kuo kole ngutu mai ‘a e ‘Eiki Palēmia pea ko e lao ko ē kuo mou ‘omi kiate kimautolu, kuo liliu ia ‘o (A), ‘a ia ko e Lao fo’ou ia. He ‘ikai ke tau lava ‘etautolu ‘o ngāue’aki ‘a e tohi ko ē ki he ‘u lao ko ē ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea! Kātaki ka u ki’i fakatonutonu atu.

Lord Fusitu’a: Ke tau maau ki he ‘u Lao ko ē ...

‘Eiki Sea: Mo kātaki ongo Fakafofonga teu to e tuku atu pē homo faingamalie . ‘Oku fakamahino’i atu ko e tohi ko ē mei he ‘Eiki Palēmia fekau’aki ia mo e Lao Fakaangaanga Fika 1/2019 ki he Fika 6/2019. Ko e Fika 1 kapau te mou me’a hifo ki he ‘etau ‘Asenita, ‘oku 1(A) ko e 2 ‘oku 2(A) . Ko e 3 ‘oku kei fakavavevave he ‘oku te’eki ke 3(A). He na’e ‘ikai ha liliu ia ki he Lao Fakaangaanga ko ia. Ka ko e Lao Fakaangaanga fika 4 (A) 5(A) mo e 6(A) ‘oku ‘ikai hā mai ‘i he tohi mei he ‘Eiki Palēmia.

Fokotu’u tukuhifo Lao 1(A) ki he Kōmiti Lao

Siaosi Sovaleni: Sea! ‘I he ‘ene tu’u pehē ; leva Sea. ‘Oku ou fokotu’u atu ‘a e 1(A) ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea! Kātaki ka u tokoni atu mu’a, he ‘oku ‘ikai tonu ‘a e fakakaukau ko eni. Ko u kole atu au ke tau ‘ai ha founa ke tau fou ai kimu’a ‘a ‘etau ngāue. ‘Oku

ou fokotu'u atu au, ko e 'u *attachment* ko eni , ko e 'u fakamatala'i ia 'o e Lao. 'Oku 'ikai ha'ane fo'i liliu ha fo'i koma he ko e Lao kuo tau 'osi tali, kuo 'osi fakamatala atu. 'E lava pē 'o liliu 'a e me'a ko ena.

Poupou ke tuku kotoa ki he Kōmiti Lao 'u Lao

Lord Fusitu'a: 'O hangē pē ko ho'o me'ā 'oku 'i ai pē 'a e fakatonutonu 'i he ngaahi lao ko ia. Ko ia ai, 'oku ou to e poupou atu ki he Fokotu'u 3, tuku kotoa hifo 'a e lao ko eni ki he Kōmiti Lao.

Tukuaki'i kau fakaanga ko 'enau feinga ke toloi'i ngāue Fale

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ko e ngaahi *tactic* eni 'oku tau ngāue'aki 'oku tau pehē 'oku tau hangē ha kakai 'oku 'ikai maama hotau 'atamai. Ko e ngāue'aki 'a e fanga ki'i *tactic* ko eni. Ko u talaatu 'oku fanongo mai 'a e kakai.

Lord Fusitu'a: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Uluaki fakatonutonu mai 'a e Nōpele 'Eua.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele me'a mai.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ko ha founa eni ke toloi ngāue . Ko e founa eni koe'uhi 'oku fehalaaki 'a e naunau ko eni 'oku 'i mu'a 'iate kimautolu. Pea mo e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki Sea. Pea mo e me'a ko ena 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Fakaafongā.

Mo'ale Finau: Ko 'eku ki'i fehu'i pē mu'a Sea!

Lord Nuku: Sea! Ko e faka'osi 'eku fehu'i Sea. Fai ha'o me'a 'au

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i fehu'i ki he Fakaafongā Nōpele 'o 'Eua.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ke u tali 'e au 'a e fehu'i he 'oku 'ikai ko ha Minisitā au ia.

Vātau Hui: Ko e hā 'oku 'ikai tali ai 'a e fehu'i 'oku 'oatu

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki! 'Oku tali 'a e fakatonutonu 'a e Nōpele 'Eua. Fakaafongā 17! Ko e taimi ko ē 'oku ou lea ai pea ke fakalongolongo 'o me'a hifo ki lalo. Neongo pē 'oku ua hoku telinga , ka ko e tokotaha pē 'oku ou fanongo ki ai 'i he taimi pē 'e taha.

Hou'eiki! 'Ai 'etau ngāue ke mā'opo'opo 'o fakataau ki he'etau Tohi Tu'utu'uni, he 'oku fakamoveuveu 'aupito ho'omou me'a he taimi ni.

Nōpele 'Eua! Me'a mai ho'o fakatonutonu pea manatu'i ko e taimi eni ia 'o e 'Eiki Minisitā Leipa.

Lord Nuku: 'Oku 'ikai ko ha founa ngāue toloi 'oku mau fai 'Eiki Sea. Ka ko e fakatonutonu pea na'a ke me'a mai. Fakafoki e tohi pea 'oku 'atā 'a e 'Asenita ke fai hano ngāue'i. Ko e me'a ia 'oku fakahoko atu 'Eiki Sea. Koi a 'Eiki Sea, ke aofangatuku ā 'a e Feitu'u na. Kapau te tau tali ā ke 'omai ā ha tohi mei he 'Eiki Palēmia, ka tau toki hoko atu. 'I he ngāue fakavavevave pē

‘e taha. Aofangatuku pē ia ‘e he Feitu’u na. Kapau ‘oku pehē ‘e he Feitu’u na ke tau hoko atu pea tau ngāue‘aki ‘a e ‘Asenita ko ia ‘a e Feitu’u na. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ke hoko atu mu’a ‘eku ki’i malanga ke ‘osi kātaki . Sea, kātaki!

‘Eiki Sea: Faka’osi mai ho’o malanga ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e tohi kuo ‘osi hanga ‘e he Palēmia ‘o ‘omai, kuo tau ‘osi tali ia. Fika 2, kuo tau ‘osi kamata lau ‘a e lao. Ka to e ‘i ai ha taha ‘oku ne fokotu’u mai ha me’a ‘oku te’eki ai ...

<004>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki:... ‘oku ‘ikai ke tali ia, pea ‘oku te’eki ai ke ha’u ha to e tohi fo’ou ia, ko ‘eku ‘ai ke tau nofo ma’u ‘i he tu’unga ‘oku ‘i ai. Ko au ia ...ko me.

Siaosi Sovaleni: *Point of Order* Sea. Fai tu’utu’uni heni Sea, kae ‘oleva ke ma’u mai ‘a e tohi talamai ‘oku tonu ke ‘oleva ke ‘omai ‘a e tohi, kapau ko e fakalōloa eni, ka tau talanoa fakalelei pē he ko ē ‘oku ‘osi talamai me’a mai ‘a e Sea, ‘a e poini ko ena ‘oku ke ‘omai, mau nofo pē mautolu ‘o tali ki he tohi ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku te’eki ai ke ‘omai ha tohi, Sea kau hanga mu’a ‘o faka’osi atu he ‘oku ‘ikai ko ha fakatonutonu eni, kau lava ‘o...

‘Eiki Sea: Tongatapu 3 ko ho’o fakatonutonu?

Siaosi Sovaleni: Ko e ‘uhinga he na’a ke ‘osi fai tu’utu’uni Sea ki he me’a ko ē ‘oku me’a mai ki ai. Kā ‘o kapau ko ene feinga pē ‘ana ke lōloa ‘a e taimi, hangē ko e me’a ‘a e Nōpele ‘Eua...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, faka’osi atu ‘eku ki’i malangá kātaki.

Siaosi Sovaleni: ...mau tali lelei pē mautolu ke ‘omai’a e tohi fo’ou.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko ‘eku fakamalanga atu kae ‘oua leva kuo a’u mai ha tohi fo’ou ke ke me’a mai ‘a e Feitu’u na ‘o lau mai ‘e ho’o kalake ‘oku kei tu’uma’u ...

Lord Nuku: Sea ko ‘eku fakatonutonu atu ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...’a e tu’utu’uni ‘a e Falé...

Lord Nuku: Fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Fakafofonga Nōpele ‘Eua.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonú, ko e founga toloi ngāue eni kae fai mai ‘a e tohi ‘oku fai ko ē ‘e he Minisitā Leipa. Ko e me’a ko ena na’a ne tukuaki’i mai kia au ko ē he me’a ko e founga ia ‘oku ne fai Sea ko ‘eku fakatonutonu atu ke ta’ofi mu’a ia Sea.

Lord Fusitu’a: Sea ko ‘eku fakatonutonu atu’a e ‘Eiki Minisitā. He ‘ikai ke lava ke tau ngāue’aki ‘a e ‘uluaki tohi ke ngāue ki he ngaahi lao ko eni he ko e ‘uluaki tohi ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Ikai, ‘ikai ko e poini ia ‘a’aku.

Lord Fusitu’a: ...fekau’aki ia mo e ngaahi lao kehe, tu’o fiha eni ‘a e fakamahino mai ‘e he ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, ka u ki’i faka’osi atu ‘eku poini pe au me’a au ki lalo, ka u fokoutua au ki lalo.

Lord Fusitu’a: ...‘e he ‘Eiki Sea, ko ia ai kae ‘oleva kuo ‘omi hatohi fo’ou kuo ‘atā ke ‘i ai ha fokotu’u mei he Fale pea ke tipeiti’i ‘e he Hou’eiki Mēmipa ki ai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Fakamolemole Sea kau ki’i tokoni ki he Minisitā Leipa. Kapau ‘e laumālie lelei. Tau feinga ke tau ‘unu kimu’a.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘EikiMinisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’u na Sea, ko e fokotu’ú Sea, mo’oni pē me’a ‘oku Malanga mai ‘aki ‘e he Minisitā Leipa, kā kuo me’a mai ‘a e Feitu’u na ia *as a point of order*, pea ko e fokotu’ú Sea pē ‘e muimui atu ‘a e fokotu’u ko ē ‘a e ‘Eiki Nōpele ‘Eua mo Tongatapu 3, pē ‘e laumālie lelei ā ‘a e Fale ke tau ki’i *break* ai Sea ko e ‘uhinga ko e taimi, ‘o tali ki he tohi, he ‘oku vave pē ‘ene a’u mai Sea. Ko e fokotu’ú atu ia Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e Fakafofonga Nōpele Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē mo e Feitu’u na, ‘oku mau tangutu pē me’a ‘a e hou’eiki pea fokoutua ‘a e motu’a ni ‘o fanongo. Pea ‘oku ou kole fakamolemole atu ‘Eiki Minisitā Leipa, ke ke fakamolemole ‘ikai ke ke ki’i fakaongoongo he ‘uhí he’e anga ko ē ho’omou tu’u ‘i he Kāpineti. ‘Oku tau lōloa ‘Eiki Sea koe’uhi ko e ‘omi ha to e ngaahi fakamatala hangē ko e fakamatala ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Minisitā Leipa. ‘Osi atu ‘etau Lao ‘Inivesimeni, fakafekiki pē Fale ni ‘o tau iku ‘o ‘ave ke ‘omai ‘a e si’i ni’ihi ko ē kau ngāue ‘a e kau pisinisi ‘o e fonua ni.

Kuo to e ‘oatu ‘a e faka’uhinga ‘a e hou’eiki ‘o e Fale ni fakalukufua ki he me’a ko eni fekau’aki mo e tohi ‘Eiki Sea, ‘oku to e fakafekiki mai pē ‘Eiki Minisitā Leipa. Me’a mai pē Minisitā Polisi ki he me’a lelei te tau faaitaha ai, pea, nonga ‘a e Fale, ka tau fakatatali ‘Eiki Sea. ‘Oku ou faka’apa’apa atu hou’eiki ko e me’a ia na’a ku kole ‘aneafi fekau’aki mo e lao ko eni ke tau ngāue fakataha. He ‘ikai ke tau ngāue fakataha kitautolu kapau ko e tō’onga ena Minisitā Leipa me’a ‘oku ke me’a ki ai. Te ke kikihi pē ‘i he ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘oku ou pou pou atu au ki he me’a ‘a e Minisitā Polisi.

Lord Tu’ilakepa: Sai pē, kamau ki’i lea atu ki he Feitu’u na ‘oua te ke tuputāmaki, ‘oatu’a e lea fakahouhou’eiki koe’uhi he ko e hou’eiki ‘a e Feitu’u na. Kapau na’e ‘ikai ia te u ‘oatu pē ‘e au hotau hingoa fakafāfili. Pea ke fakamolemole ‘a e Feitu’u na, ‘ai ke ke laumālie lelei ‘oku ou fa’a fanongo ‘i he letiō ho’o me’a ‘aki ko e Feitu’u na ko e Ha’a Ngata...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kole fakamolemole ki he Nōpele.

Lord Tu’ilakepa: Mālō. Pea ko e Ha’a Ngata ko e kakai pou pou ki he ‘Ene ‘Afio. Ko e toki Ha’a Ngata eni ia ‘oku faikehe atu. Pea ‘oku ou faka’amu au hou’eiki, ‘Eiki Palēmia ke tau ngāue fakataha, ‘Eiki Minisitā Polisi mālō mu’a ho’o fakamaama ka tau ngāue fakataha. Ko ‘etau tutuku ko eni pea ke tau foki mai ‘omi ‘a e ‘uhinga, hā koā ‘a e me’a ‘oku tau fakavavevave ai, he ‘oku lahi ‘a e ngaahi me’a ia ‘Eiki Sea, ‘oku tonu ke hoko ...

Sea, kimu'a pea tau tutuku, ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ou ki’i hoha’a ki Vava’u. ‘Oku ou ki’i tokanga ki Vava’u koe’uhi ko e hala, kovi ‘aupito ‘aupito ‘a e hala ia. Pea ‘oku poloka’i pē ‘a e fo’i feitu’u ia ko e feitu’u mahu’inga taha ‘i he fononga ‘a e kakai. Pea ‘oku mau fononga ‘Eiki Sea takai ‘i he ngaahi feitu’u ia mama’o pea ‘oku faingata’a’ia ‘a e fonua.

Veivosa Taka: Sea ka u ki’i fakatonutonu.

‘Eiki Sea: Ha’apai 13, me’a mai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, Sea ko e lao ko eni ko e lao fakavavevave te tau toki feme’a’aki tautolu ki he hala ‘i ha *issue* kehe ia pea ‘oku ou kole atu ke tau *focus* pē ‘i he’etau ‘āsenita Sea, mālō.

‘Eiki Sea: Kole atu ke tau *break* ai pē.

Lord Tu’ilakepa: Sea, Sea fakamolemole ‘ai angé ha’o me’a ki he tu’utu’uni ko ē ‘a e fakafofonga.

‘Eiki Sea: ‘Oku mahu’inga ‘a e hala ko ē ‘i Vava’u kā ‘oku ou tui ...Tau mālōlō.

<005>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki. Ko u tui pē na’e ma’u ho’omou ki’i mālōlō miniti ‘e 15 ko eni na’a tau *break* ai. Ko e ‘Eiki Minisitā Polisi me’a mai.

Fokotu'u ke toloi Fale Alea kae to e vakai'i Pule'anga ngaahi Lao

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Palēmia 'o Tonga pea pehē ki he Hou'eiki Minisitā kae 'uma'ā e Hou'eiki e Fonua pehē 'eku faka'apa'apa ki he kaungā Fakafongā 'o e Kakai. Tuku pē mu'a Sea ke 'oatu ha ki'i fakakaukau ko hono 'uhinga ko e ki'i taimi na'e fai ai 'a e mālōlō. 'Oku mau fanongo ki he ngaahi fehu'i pea mo e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai 'a e ngaahi tēpile fekaukau'aki pea 'oku fokoutua hake 'a e motu'a ni Sea ke fai atu ha fokotu'u na'a tokoni kiate kitautolu 'i he vaha'a taimi puputu'u ko eni. Tatau pē 'a natula mo loto ni hotau Fale pea ko e fokotu'u Sea pē 'e angalelei, laumālie lelei e Feitu'u na kae pehē ki he Fale 'Eiki ke tau ki'i tutuku ā hē 'o tali ki he uike kaha'u kae 'omi 'a e faingamālie ko ia Sea ke mau to e o 'o ki'i fakakaukau. Mahino pē kiate kimautolu ko e lao ni ko e lao 'oku mafatukituki pea 'oku fihifihi hono ngaahi halanga, 'e ko e lao pē ki Tonga tuku pē ke to e fai hano fakakaukau'i pea mo hono founa 'ene hū mai pea mo e ngaahi fakatekinikale 'oku palopalema ke fai hano fakakaukau'i ke lava ke solova ia 'o fiemālie 'a e ngaahi tēpile fekaukau'aki pea toki fai ha foki mai 'i he uike kaha'u. Ko e fakakaukau ia Sea tau feinga ke 'a'alo'i hotau fonua ki mu'a 'i ha founa pē te tau femahino'aki ai. Pea 'i he taimi tatau pē tau faka'apa'apa ki hotau Hau ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea mo e taimi tatau 'oku tau fanongo mo feinga ke fakakaukau 'a e ngaahi ui 'o taimi mo e feinga ke tau lava 'o laka 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'a e kakai ko e kau totongi tukuhau. Pea ko hono fakamā'opo'opo e ngaahi sekitoa 'o e fonua 'oku 'ikai ke faingofua Sea. Pea ko ia ai 'oku fai ai 'a e kole e ki'i taimi ko eni kae toki foki mai he uike kaha'u 'o, ko u tui pē 'e faingofua 'a e 'alo'i hotau vaka mei ai ko e fokotu'u ia Sea. Mālō 'aupito e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni mei he 'Eiki Minisitā Polisi 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? Ki he pou pou, me'a mai e 'Eiki Nōpele Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Sea 'oku 'i he Feitu'u na pē tapu mo e Feitu'u na ho'o tu'utu'uni ki he me'a mahu'inga e 'Eiki Minisitā Polisi. Ko u kole au ki he 'Eiki Palēmia mo e Tokoni Palēmia tau ki'i mālōlō tautolu 'o tanu hala he taimi ni. Mahalo 'oku sai ange ia mo 'etau masani Tonga. Tau ki'i mālōlō tautolu 'o tanu hala mo siofi 'etau fanga ki'i me'a ko eni Sea. Fakamolemole atu 'eku fakahoha'a noa'ia fai ho tu'utu'uni, mālō 'aupito e ma'u faingamālie.

'Eiki Palēmia: Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko u, Hou'eiki tau, mou me'a kātoa ki he me'a, ki he kole 'oku fai pea 'oku hangē kiate au 'oku tokamālie tafa'aki ko ia ka ko 'eku ki'i kole ko u 'atā au, taha pē 'ia moutolu Hou'eiki Nōpele ke tau ki'i talatalanoa pē 'i tu'a, talanoa *informal pē discussion* pē ia hangē pē 'i tu'a. 'Oku ou loto ki ai ko u tui mahalo na'a ki'i sai ange ia, kau Minisitā eni, pē ko hai ha taha 'e 'atā pē ko e, ke tau ki'i talatalanoa lelei pē.

Lord Nuku: Pou pou atu ki he fokotu'u 'a e me'a ki he 'Eiki Nōpele ka ko u fakaafe'i atu koe ke ke me'a ange ki Kolonga.

'Eiki Palēmia: Ki fē? 'Oku mama'o 'a Kolonga Hou'eiki. Ko e kolo foki ia ko ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai pou pou au ki he 'Eiki Nōpele 'Eiki Palēmia kapau ngaahi ha'o 'ilo. Pea mou me'a ange ki ai. Ke mou 'ilo ai.

Siaosi Sovaleni: Sea, 'e ...

'Eiki Sea: Tongatapu 3.

Poupou'i fokotu'u ke toloi Fale ki he Mōnite

Siaosi Sovaleni: Poupou atu pē Sea ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā mahino pē 'oku ai e ngaahi fatongia kehekehe ko e 'uhinga ko e afā pea mo ha to e mateuteu ange ke fai hono pōtalanoa'i e kongala laomahu'inga ko eni he uike kaha'u. Ko ia pē Sea mālō.

Mo'ale Finau: Sea.

'Eiki Sea: Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu mo e Palēmia. 'E Sea ko e ongo, ko e ongo, ko e ongo eni 'o Tonga 'oku tau ongo'i he 'aho ni 'Eiki Sea. Ko e ...

<009>

Taimi: 1125-1130

Mo'ale Finau: ... 'E Sea ko u, 'oku ou tui ko e fiema'u lahi taha he fonua ko eni, 'a e ongo ko eni 'oku 'omai pea mei he Palēmia. 'E Hou'eiki, ko u tui 'oku tau 'ofa kotoa pē 'i he 'Ene 'Afió. Pea 'oku tau fakahaa'i ki he 'Ene 'Afió 'a e 'ofa ko iá 'aki 'etau ngāue pē ko 'etau *performance*. Taimi ko ē na'e ui au 'e he 'Eiki Palēmia ke u hoko ko e Kōvana 'i Ha'apai 'Eiki Sea, finangalo ki ai 'Ene 'Afió. Na'a ku faingata'a'ia 'Eiki Sea. 'Uluaki, 'oku 'ikai ko ha Hou'eiki au. Sea na'a ku kole, na'a ku lotu ki he 'Eiki ke na hanga 'omi ha, 'omi ha fa'ahinga, ko e hā ha me'a te u lava ke u hanga 'o fakamo'oni'i ki he 'Ene 'Afió pea mo e 'Eiki Palēmia 'Eiki Sea, 'oku lava ke u hanga fakafoki 'a e falala 'oku fai 'Eiki Sea.

Fokotu'u 'e Tu'i e Tu'i mo e kau Nōpele 'o ta'engata

Sea ko e tali na'e ma'u 'e he motu'a ni, hangē ko e tali ko ē he folofolá 'Eiki Sea, folofola 'a e 'Eiki ki he'ene kau ākongá. Ka 'oku mou 'ofa kiate au, pea mou tauhi 'eku ngaahi fekaú. 'Eiki Sea, ko e fo'i *concept* ia na'a ku ikuna'aki 'a e 'Otu Ha'apai. Hou'eiki, ko 'etau 'ofa ki he 'Ene 'Afió, kuo pau ke tau hiki 'etau *performance*, ke tau *perform* 'o fakatatau ki hono finangalo mo e Konisitūtone. Pea ko ia ai 'i he pongipongi ni, 'oku ou tui ko 'etau mālōlō ko 'eni, ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'Ene 'Afió, ko 'etau ngāue. 'Oku 'ikai ko e fakamatalá. Tau *break* he *weekend* ko eni, pea tau foki Hou'eiki 'o ngāue faitotonu, hiki 'etau ngāue mo 'etau mo'ui pea 'e falala mai 'a 'Ene 'Afió kiate kitautolu. Ko ia 'oku pehē 'a e ki'i fakamālō fai ki he 'Eiki Palēmia pehē foki ki he Feitu'u na 'Eiki Sea mo e faka'amu 'a e motu'a ni, te u kei tu'uma'u pē ai 'Eiki Sea he me'a ko eni. Kuo pau ke hiki 'a 'etau ngāue ke ma'olunga ange 'i he'etau fakamatalá. 'Ofa atu kau Nōpele. Kau Nōpele, he 'ikai to'o kimoutolu Nōpele 'e ha taha he fonua ko eni. He 'ikai ke to'o. 'Eiki Sea

‘oku ke me’a ki he Kupu 79, he ‘ikai ke to’o. Kapau na’e mai e Lao ko ení ‘e ‘Eiki Nōpele ke to’o e Nōpele, he ‘ikai ke u hikinima au he Lao ko ení.

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i tokoni atu, ko ‘eku ki’i tokoni atu Fakafofonga. Ko u fakamālō lahi ki ho’o tukupā. Ka ke fai ā e fokotu’ú mu’a ka tau toki foki mai he uike kaha’ú.

Mo’ale Finau: Sai pē kuo tau mei tuku ko ‘etau talanoa fakalaumālie eni, ko ‘etau talanoa fakalaumālie eni.

Lord Nuku: Mo me’a fakataha ange mo e Palēmia ki hē ke tau talanoa fakalaumālie.

Mo’ale Finau: Ko ‘etau foki ko ‘ení, tau foki mai he’etau fokí, kapau he ‘ikai ke to’o kimoutolu, pea tau ‘alu ki he Lao ko ení.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea, ke u ki’i,

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: Kuo mahino ia kuo fakahā atu ‘e he Palēmia, tali pē ia, ka ko e *motion* foki. Ka ko ‘eku fokotu’u ki he fanga tokoua Nōpele ko ení, ko e ki’i Lao ko ení, te mou me’a atu aí. ‘Oku ‘i ai ‘a e fiema’u ‘a e patisetí. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku fakavavevave aí, ke tau to e foki mai ko ē he uike kaha’ú, tau feinga’i mu’a ke lava. He ‘oku ‘i ai ‘a e patisetí ai. Mahu’inga ia ‘oku ‘ikai ke tali ai ki he to’u Fale Alea ko ē, kae fakahoko ‘i he Fale Alea ko ení. Mālō.

Lord Tu’ilakepa: Sea, fai mu’a e tu’utu’uni lelei na’e fai mo e kole ‘a e Minisitā Polisi. Ko e faka’uhinga ko ē, ko e me’a ko ē ‘oku mai ‘a Ha’apai 12, te tau to e longoa’a ai.

Mo’ale Finau: Sea, kole atu Sea ke faka’osi’osi mu’a ‘eku minití he ‘oku fakalaumālie pē me’a ko ení Sea.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ‘ikai ko ha fakalaumālie he ‘oku ne me’a mai ‘e ‘ikai to’o kae ‘ofa mai ‘oku pehē atu ‘e mautolu ‘e to’ó.

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea, ko e fo’i fasi ko eni ‘oku ou taa’i atú.

Lord Tu’ilakepa: Pehē atu ‘emautolu ‘e to’ó ka ke talamai ‘e koe,

Mo’ale Finau: Tukuange mai ‘eku minití ‘Eiki Sea ‘eku minití ‘e 10.

Veivosa Taka: Sea ki’i fakatonutonu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Ko ‘eku fakatonutonú ‘Eiki Sea kapau ‘oku ‘i ai ha mafai e Feitu’u na ke ‘omai ka u lotu tuku au ka tau mālōlō. Mālō Sea.

Mo'ale Finau: Poupou atu Sea. Sea tuku mai ke u lea tuku, ke u faka'osi 'eku lea tuku he'eku miniti 'e 10. Hou'eiki, kapau he 'ikai ke to'o 'a e Nōpele mei he Nōpele, ka fokotu'u mai 'e ha taha ke ne, ke to'o, he 'ikai ke u hikinima au ai he ko u loto ke mou Nōpele 'o ta'engata.

Vātau Hui: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu mu'a Sea. Ko u tui ko e *issue* kehe eni 'oku fakahoha'a mai ai e Fakafofonga ko eni 'o Ha'apai.

Mo'ale Finau: Sea,

Vātau Hui: Ko u poupou atu Sea, 'e faifai te tau to e foki pē ki he tu'unga ko eni, tau tali mu'a e fokotu'u kuo fai 'e he 'Eiki Minisitā. Mālō.

Mo'ale Finau: Ko e koloa eni ia 'oku ou foaki 'e au ki he Hou'eiki. He ko e koloa 'oku nofo 'i hoku lotó.

<001>

Taimi: 1130-1135

Lord Tu'ilakepa: ... Sea 'ai ka u ki'i tokoni ki he Feitu'u na. 'Oku mau kei nofo ho'o malanga mālie he'etau kamata'angá. Hou'eiki mou ō kumi pē 'e 'i ai pē ki'i mana. Mau kei fakaongoongo ko eni pē ko e hā koā e mana na'a ke 'uhinga ki aí.

Mo'ale Finau: Ko ia. Ko e maná eni Hou'eiki. Ko e maná he 'ikai ke ue'i e Hou'eiki 'o ta'engata. Ko e mana ia! Koe'uhí he 'oku 'i ai pē homou totonu he na'e fā'ele'i na'e 'omai moutolu ko e Hou'eiki. Ko e Tu'í he 'ikai ue'i 'o ta'engata. Ko e mana ia. He ko e Tu'í Ha'apai. Ka 'omai 'e ha taha mei he Pule'anga ke tukuange ke to'o e Tu'í te u tau, 'e tau 'a Ha'apai. 'E Hou'eiki ...

Lord Tu'ilakepa: 'E Fakafofonga, Sea tau tuku he te tau lōloa 'i he fa'ahinga loi mata'ā'ā he fonuá 'oku ne ue'i e kakaí ke pehē nai ko e fongá eni 'Eiki Sea.

Mo'ale Finau: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Tapu mo ia.

Mo'ale Finau: 'Omai mu'a 'eku miniti ke u faka'osi Sea.

Lord Tu'ilakepa: Kapau ko iá Sea pea ke 'omai mo ha'aku miniti kau malanga au he me'a ko e loi.

Mo'ale Finau: Sea.

Lord Tu'ilakepa: Pule'anga loi kau ai mo e Fakafofonga ko eni, loi !

'Eiki Sea: Ha'apai 12 kole atu ke fakamā'opo'opo mai ho'o malangá.

Mo’ale Finau: Faka’osi, fakamā’opo’opo. Sea ke ongo’i pē koe hoku lau, Sea na’a ta ‘i Nu’usila ‘oku ke ongo’i lelei pē hoku laumālie ‘oku mo’oni ko u talaatu. ‘Oku lahi e ngaahi me’a ia ke u talanoa ki ai ‘i hoku vā ko u ‘ilo mo ‘Ene ‘Afiō ‘i he’eku ngāué. Ka ko eni kuo pau ke Tu’i ‘Ene ‘Afiō ‘o ta’engata. ‘E Nōpele e Nōpelé ‘o ta’engata. ‘Oku ‘ikai te ke fiemālie ai ‘Eiki Nōpele ?

Lord Tu’ilakepa: Ka u ‘oatu, Sio kau ‘oatu e ki’i tokoni fakalaumālie. Moutolu kotoa he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi Kau Mā’oni’oni ‘i he ‘Aho Kimuí ní ‘oku tau matū’aki tokanga ‘aupito. Ko e Fale e Tu’i ‘oku nau holomuí mei he siasí tu’unga he me’a ko ena ‘oku ke lahi ho me’a ki aí. Sai ia ke tuku ā.

Mo’ale Finau: Sea fakamolemole Sea. Tuku mai ‘eku miniti ‘e ua, ‘ikai ke ‘i ai ha’aku lave ‘a’aku ki he ...

Lord Tu’ilakepa: Ke me’a ki he me’a ‘oku hokó. Ko e motu’a ni he ‘ikai ke u holomui he ‘oku ‘i ai ‘eku fakamo’oni au ki he fa’ahinga tokāteline ko ena ‘oku ke tui ki aí.

‘Eiki Sea: Ha’apai 12 ‘oku tuku atu ho’o miniti ‘e taha.

Mo’ale Finau: Mālō. Sea na’e ‘ikai ke u ‘amanaki au te u fai e malanga ko eni ka ‘oku ue’i mai pē ke u malanga he ‘oku tau mei tuku. Ko e ‘uhinga ‘oku faingata’a ai e lao ko eni ‘Eiki Sea ko e me’a ko eni ‘e ua na’a ku talaatu. Pea ko eni ‘oku ou ‘osi talaatu hoku lotó Hou’eiki te u kau mo kimoutolu he me’a ‘e ua na’a ku fakamatala ki ai ‘anenaí. ‘E Tu’i e Tu’i ‘o ta’engata ‘e Nōpele e Nōpelé ‘o ta’engata. Mālō ‘Eiki Sea e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea: Mālō. Hou’eiki ko e fokotu’u eni mei he Fakafofonga, ‘Eiki Minisitā Polisi’ pea na’e ‘i ai e pou pou ke tōloi atu e Fale ki he ‘aho Mōnité koe’uhí pē ke tuku mai ha faingamālie ke fai ha ngāue ki he ngaahi lao ko eni. Hou’eiki ko u kole atu ke mou kātaki ‘o lau e ngaahi lao fakaangaanga ko eni ko e faingamālie eni ke mou me’a ki he ngaahi fakatonutonu ko eni ‘oku fokotu’u mai mei he Hou’eiki Pule’anga. Toki makatu’unga mei ai ha’atau fēme’a’aki he Mōnite. Vava’u 16.

‘Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea fakatapu heni ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Kapineti. Pehē foki ‘eku fakatapu heni ki he Hou’eiki Nōpele pehē ‘eku fakatapu heni ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. ‘Eiki Sea ‘oku, ko u kole fakamolemole atu pē ki he Feitu’u na pea pehē ki he Hou’eiki e Falé he to e fakalōloa. Ka ko u faka’amu pē Sea na’e ‘osi fai atu pē fakahoha’a ke lava ke u ki’i fakahoha’a atu he ki’i me’a mahu’inga ‘aupito ‘oku tokanga mai ki ai e si’i kāinga ko eni ko ē pea mei Vava’u ke u lava ‘o fakahoko atu ai pē ‘i he taimi ni. Mālō Sea.

Hoha’a kakai Vava’u ki he ngaahi uesia e faito’o konatapu

‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e hoha’a ‘a e kakai ‘o Vava’u pea ‘oku ou tui ‘oku tatau pē pea mo e ngaahi vahefonua kehé ki he tu’unga pea mo e ngāue ‘oku fai ‘e he Fale Aleá ki he me’a ko eni ko ē ko e faito’o konatapu. Pea mo e ngaahi nunu’a kovi ‘oku fakatupunga me’a ko e faito’o konatapu. Neongo ko e kaveinga ni Sea ‘oku mafatukituki pea fu’u faingata’a ‘aupito kuo ‘ikai ke to e malava ke mapule’i ‘ene hoko mai ki he’etau fānau pehē ki he hako tupu e fonua pea mo e kakai ‘o e fonua

fakalukufua. 'I he 'aho ni Sea ko e me'a ko e faito'o konatapu 'oku ne kāpui kotoa 'e ia 'a Tonga ni kātoa.

'E malava pē ke u pehē 'i he faka'uhinga fakaeau pē ko e taha eni ha ngaahi mahaki faka'auha hūfanga pē he fakatapu kuo tō mai ki hotau fonua ni. Pea 'oku fu'u fiema'u 'aupito ke kumi hano faito'o pea ko e faito'o ko iá ke fakahoko pē 'i he taimi ni. 'Oku totonu ke tau fekumi Sea ki he 'uhinga 'oku ala ai 'etau fānaú pehē ki he hako tupu 'o e fonua mo e ni'ihi e kakai 'o e fonuá ki he me'a ko eni ko e faito'o konatapu pea tau solova leve ia 'i ha 'uhinga tu'uloa ...

<002>

Taimi: 1135-1140

Akosita Lavulavu: ... mo mapule'i lelei. 'Oku ou tui Sea, 'oku fu'u fiema'u 'aupito 'a *political will* he 'oku tau kakato kotoa heni 'oku me'a heni 'a e Hou'eiki Minisitā pehē ki he Hou'eiki Nōpele pea pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Ke tau lava 'o ngāue fakataha ke tau tokoni'i si'i kakai 'o e fonua 'i he kaveinga ko eni. 'Oku mahu'inga Sea, ke tau fekumi ki he 'uhinga 'oku ala ai 'etau fānaú ki he me'a ko e faito'o konatapu. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i na'a ko e tu'unga masiva 'oku tau 'i ai, pē ko e kau ta'ema'u ngāue. 'I he 'aho ni Sea, pea kuo nofo tailiili 'a e si'i kakai 'o e fonua. 'Oku 'ikai ke nau toe ongo'i 'oku nau malu mo hao he 'oku nau *safe* mei he kakai 'oku nau faka'aonga'i 'a e me'a ko e faito'o konatapu. Pea 'oku tau to e nofo tailiili pē kitautolu si'i ngaahi mātu'a na'a faifai kuo a'u mai 'a e faito'o konatapu ki he 'etau fānaú. 'Oku fiema'u 'aupito Sea, ke tau ngāue ki ai 'a e Fale 'eiki ni. 'Oku 'i ai 'a e Fokotu'u na'a lava mu'a ke 'i ai ha'atau Kōmiti Fili 'a e Fale Alea 'o Tonga, ke tau ngāue fakavavevave ki hono malu'i pē *prevent* 'a e kakai 'o e fonua, pea mei he me'a ko e faito'o konatapu.

'Oku mahino pē ki he finemotu'a ni Sea. Pea ko u tui 'oku tatau pē mo e kakai 'o e fonua 'a e fatongia 'oku fakahoko 'e he kau polisi, pē ko e *Drug Task Force*. Pea 'oku tau fakamālō kotoa heni 'i he *Drug Task Force*, 'i he ngaahi ngāue lelei pē 'oku fakahoko ki he ni'ihi 'oku nau faka'aonga'i 'a e faito'o konatapu, pē 'oku nau tō pē ko e ha 'a e fa'ahinga me'a ko ia. Ka ko u tui Sea, 'i he ta'u kuo 'osi 'i he huufi ko eni 'a e Fale Alea. Na'e 'i ai 'a e tō folofola 'a e Tama Tu'i ke tau ngāue kitautolu Fale Alea ki he me'a ko e faito'o konatapu. Pea 'oku kau ai Sea, 'e lava ke tau ngāue heni ki ha ngaahi Lao, 'e lava 'o tokoni ki hono malu'i 'etau fānaú pea pehē ki he kakai 'o e fonua pea mei he faito'o konatapu. Pea to e vakai ki he Lao lolotonga, ke to e fakalelei'i 'i he vave taha.

'Oku ou tui Sea, 'oku mahu'inga 'aupito eni ke tau ngāue fakavavevave ki ai he 'oku hoha'a 'a e kakai. Pea 'oku ou tui 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki 'i he fēlafoaki kotoa pē, uike kotoa pē talu mei he ta'u kuo 'osi 'oku pau pē ke 'i ai pē ha taha 'oku lave mai ki he me'a ko e faito'o konatapu. 'Oku a'u pē ki he tangi mai si'i ngaahi fā'ē 'i he letiō, ki he tu'unga ko ē 'oku a'u ki ai 'enau fānaú 'i he me'a ko e faito'o konatapu.

Fokotu'u ke fili ha Kōmiti Fili Fale Alea ke tokangaekina faito'o konatau

Ko ia ai, Sea. 'Oku mahu'inga pea ko u fokotu'u atu, ke 'ai mu'a ha Kōmiti Fili ke kau atu ki ai 'a e Hou'eiki Mēmipa, ke nau ngāue ki hono malu'i pē ko hono *prevent* 'a e kakai 'o e fonua mei

he me'a ko e faito'o konatapu. Mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki! Ko e Fokotu'u ē meihe Fakafofonga Vava'u 16 ke fokotu'u ha Kōmiti Fili ke fai ha tokanga 'a e Hou'eiki Mēmipa ki he *issue* ko ē 'o e Faito'o Konatapu. 'Oku 'i ai ha pou pou? Nōpele Ha'apai

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Poupou atu ki ai, ka ko u fokotu'u atu ki Vava'u 16 ke 'uluaki 'omai mu'a Lipooti 'emau Kōmiti Fefolau'aki. Na'e talu 'ene lele mai mei he ta'u kuo 'osi.

'Eiki Sea: Me'a mai Vava'u 16!

'Akosita Lavulavu: 'Eiki Sea, fakamolemole atu Sea, ka u ki'i lipooti atu pē 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Kōmiti Fefolau'aki Fakalotofonua. 'I he talu 'a e mālōlō 'a e Fale Alea mei he ta'u kuo 'osi 'o a'u mai ki he ta'u ni. Na'e ui tu'o fā 'emau fakataha, pea na'e 'ikai ma'u ha kuolomu (*quorum*). Pea 'oku 'i ai 'a e fakataha 'oku 'amanaki ke ui 'apongipongi. Pea 'ofa pē'e lava mai 'a e Hou'eiki 'o e Kōmiti ko eni ki he fakataha ko ia, kae fai mo fakahoko 'emau Lipooti Sea. Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakamolemole pē Sea ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisiā Polisi, me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Kole pē Sea, ko hono 'uhinga ko e Fokotu'u ko eni faka'apa'apa lahi. Ka ko 'eku ongo'i Sea, te tau to e lele 'o 'ikai ha 'aonga ia 'o e fokotu'u ko ē ke tau ki'i mālōlō. Ko u sio ki he taimi, pea fai 'a e o 'o *lunch*. Ko e 'uhinga foki Sea, ka mau fakataha 'amautolu ko eni 'a e Pule'anga. Te mau mālōlō 'o *lunch*, to e foki he ua. Hangē pē ha lele, tau to e hoko atu pē kitautolu. Ko e kole mu'a na'a lava ke toloi eni ki he uike kaha'u. 'Oku mahino pē 'a e fakakaukau ia, kae fakahoko atu pē, 'oku 'i ai 'a e *National Task Force* 'a e Pule'anga 'oku kau ki ai mo e siasi he taimi ni. Ka toki lipooti mai Sea, pea hoko atu ai pē, pē ko e ha 'a e Kōmiti Fili ia 'e fokotu'u. Ka ko e kole atu pē hamau taimi ...

<004>

Taimi 1140-1145

'Eiki Minisitā Polisi: ...koe'uhi ke mau o mu'a 'i he a'u ko ē ki he uike kaha'u, ko 'apongipongi Kāpineti, 'e ki'i fakafaingamālie'i 'emau talanoa ki he lao 'oku mafatukituki Sea, na'a lava ke tokoni ke fakafaingofua'i...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā ko ho'o kole mai ke toloi 'a e fokotu'u mei he Vava'u 16.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia, 'oku ou kole atu ia ke toloi kātoa mu'a ka tau mālōlō ā 'o fakatatau ki he fokotu'u na'e 'oatu pea pou pou atu Sea. Mālō.

Veivosa Taka: Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko e kole eni ia 'ikai ko ha fakafepaki, ki he 'Eiki Minisitā ke fakamolemole mu'a ki'i miniti 'e 20 ko eni tuku mai ke 'oatu ai 'emau ngaahi fiema'u homau ngaahi vāhenga. Pea ko e ua ki he 12 'apō

‘oange homau taimi ko ia ma’a ‘emau ngaahi fakataha ko eni teuaki fakataha. Pea ‘oku ou kole atu ‘Eiki Sea ke ko e ngaahi me’a eni ia ko e fiema’u eni ia ‘a e ngaahi vāhenga, pea ko ‘eku kole atú ke tuku mai ki’i miniti ‘e 20 ko eni kae ‘oatu Sea, ‘oku ou kole atu ha ki’i faingamālie ke ‘oatu, ko e taimi fiema’u ia ‘a e kāinga...

Lord Nuku: Sea fakatonutnu atu Sea. Ko ‘eku fakatonutonú Sea ‘oku ‘i ai ‘a e ‘āsenita na’e tuku mai ke tau ngāue ai, ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku ‘ohake ‘i he taimi ni ‘osi tali ‘e he Feitu’u na ‘a e fokotu’u ko ē, pea ‘oku kole mai mo e taimi ‘o e Pule’anga ke fakalelei’i ‘a e ngaahi me’a ko eni ko ē na’e me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Minisitā Polisi ‘Eiki Sea. ‘Oku ou kole atu ki he Feitu’u na tuku mu’a ‘a e ‘ū me’a ko eni ‘oku to e fokotu’u he kuo tau tali ‘a e fokotu’u ko ē ka ke pāloti’i Sea pea ka tau hoko atu. Mālō.

‘Eiki Sea: Vava’u 16.

‘Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, pehē ki he hou’eiki ‘o e Fale ni. ‘Oku ou tui Sea ko e kaveinga ko eni ‘oku mahu’inga ‘aupito pea ‘oku ‘ikai ke tonu ke tau to e sio kehe pea mei he kaveinga ko eni, kā ko e Feitu’u na pē Sea pea mo e hou’eiki ‘o e Fale ni, pē te tau fokotu’u ha kōmiti ‘io he uike ni pē ko e uike kaha’u, kā...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ‘oku ou to e fakatonutnu atu pē ‘Eiki Sea. Ko e toki ‘osi eni ‘a e līpooti ‘a e Kōmiti Fili na’a ne fokotu’u ‘e he tokotaha ko eni, fakataha ‘e 4 ‘ikai ke lava ia ‘ikai ke ‘i ai ha mēmipa ia, to e fokotu’u mai ke to e ‘ai ha Kōmiti Fili, fakalelei mu’a ‘a e ‘uluaki kōmiti, ka tau toki hoko atu Sea.

‘Akosita Lavulavu: Fakatonutonu Sea....

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu ia.

‘Akosita Lavulavu: Koe’uhí Sea ko e taimi Kilisimasi na’e lahi ‘a e folau ‘a e hou’eiki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ki’i tokoni atu. ‘Eiki Sea ‘oku ou pehē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ‘e fepaki, ko ē kuo fokotu’u mai ke ‘ai ha Kōmiti Fili, tau ki’i fakakaukau’i mei he ‘aho ni ki he Mōnite, tau ha’u pē he Mōnite pea fakakau ia ‘i he’etau me’a, ka tau fakakaukau’i mono mai ‘a e fo’i fakakaukau lelei ko eni, me’a ia ‘oku mahu’inga ki he fonua, kae lava ke tau foki mai ko ē he foki mai, pea tau hoko ki he ...kuo tau ‘osi fakakaukau’i lelei ka tau hoko atu mu’a ki he kapau ‘oku fiema’u ke pāloti’i ‘a e fokotu’u, fokotu’u atu.

‘Eiki Sea: Ko ia Hou’eiki ko e fokotu’u ‘oku ua. ‘Oku ‘osi mahino pē ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ‘oku pou pou mei he ‘Eiki Minisitā Polisi ke tau toloi ki he Mōnite, kā na’e ‘osi me’a mai ‘a Vava’u 16 mo ene fokotu’u, ko ‘eku tukuange ‘a e faingamālie ki he Fakafofonga Vava’u 16 ke fakamā’ala’ala mai pē ko ene fokotu’u kei tu’u pē ke fakahoko ‘i he ‘aho ni pē ‘e toloi ai pē mo ia ki he uike kaha’u.

‘Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea. Hangē pē ko ‘eku lave atu Sea, ko e Feitu’u na pē pea mo e hou’eiki ‘o e Fale ‘Eiki ni, kā ko e kaveingá ‘oku mahu’inga ke tau ngāue ki ai fakavavevave, pē ‘aho ni pē ko e Mōnite pē ko e Tūsiti ‘oku sai pē ia, kaekehe ke ‘oatu ‘a e le’o

ko eni ko ē kakai he ko e talu eni ‘eku fakahoha’ a atu ‘i he uike kuo ‘osi kā koe’uhí ko e ngaahi me’a fakavavevave, na’e ki’i toloi mai ai ki he ‘aho ni ‘eku fakamalanga. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō. Hou’eiki ‘oku ou fakamanatu atu na’e ‘i ai mo e fokotu’u meia Ha’apai 13 ke hoko atu pē ‘etau feme’a’aki ke fakafaingamālie’i ‘a e ngaahi *issue* ‘oku tokanga ki ai mei he ‘ū vāhenga.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. Kole fakamolemole atu ki he Fale ni ‘uhinga ko e fakalōloa, kā ko e ngaahi fiema’u vivili eni pea ‘oku fetu’utaki mai ‘a e ...

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea kātaki.

Veivosa Taka: ... kāinga ‘o’oku ‘Eiki Sea lolotonga pē ‘etau feme’a’aki ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā MEIDECC.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ko e kau fakafofonga eni ‘e hongofulu mā fitu eni ko ‘eku ‘uhinga ‘aku ia pē te tau ‘ai kātoa ai leva ‘etau ‘ū fiema’u ‘a e ngaahi vāhenga pē te tau ki’i fakanounou kā tau toki ‘ai ‘i he uike kaha’u, mālō.

Lord Fusitu’a: Sea ko e fakatonutonu atu ‘a e fakamalanga ni. Na’e te’eki ai he pou pou ki he fokotu’u ko ē.

Lord Tu’ilakepa: Sea, ...

Veivosa Taka: Sea ko e ‘uhinga pē foki ‘eku to e me’a hake ‘eku to e fokoutua hake ko e ‘ikai ke faingofua ‘a e feinga he na’e ‘ai ke fakahoko ‘eku feinga ‘i he uike kuo ‘osi pea ta’ofi, pea ko e ‘uhinga ko ē ‘oku ‘ikai lava hono fai ‘o e me’a ko ē ‘oku ou fiema’u ko ē ke fakahoko ki he kāinga, ko e ‘uhinga ia ‘oku ou to e fokoutua hake ke fakahoko atu ki he Feitu’u na. Na’a ko ha feitu’u eni ‘e vete ai. Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea...fakatonutonu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Nōpele Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Mo’oni ‘aupito ‘aupito ‘a e Feitu’u na, ko ‘eku fakatonutonu ki he Feitu’u na, fakamolemole ‘oua te ke tuputāmaki ki he motu’a ni. Mo’oni ‘a e me’a ‘oku ke me’a ki ai ‘i he uike kuo ‘osi, ko au na’a ku Sea ai, pea na’e ‘osi ‘i ai ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fale ko e me’a fakavavevave. Me’a mai ‘a e Fakafofonga ko eni ‘o kole mai kiate au ‘oku to e ‘i ai mo ‘ene me’a fakavavevave, pea na’a ku sio leva

<005>

Taimi : 1145-1150

Lord Tu'ilakepa : .. leva 'e he Tohi Tu'utu'uni ha me'a ke lava 'o fai ha ngāue, tohi fakavavevave, he ko e me'a 'a e kakaí e. ka nau foki mai leva ki he Fale ni 'o fakatatau mo'etau Tu'utu'uni, 'o kapau 'e loto e Falé ki ai. Ka na'e pāloti e Falé ia ke loto, pāloti ia ke 'oua e loto, 'ikai ke loto. 'I he'ene me'a na'e 'alu ange 'o ,,,,, Kuo u fu'u 'ohovale lahi 'i he uike kuo 'osí, ko e loto e Hou'eikí ia ke fakaava, 'ikai ke me'a mai ia pē ko e hā koā e me'a fakavavevavé. 'O 'osi e uike kuo 'osí, 'ikai pē ke me'a mai ia pē ko e hā koā e me'a fakavavevave he uike kuo 'osí. Pea 'oku ou fokotu'u atu, Sea. Tau tali ā mu'a e me'a 'a e Minisitā Polisi, ka tau tuku. He kapau 'oku 'ikai te u malanga au, 'oku ou pou pou ki he me'a 'a Vava'u 16. He 'oku 'i ai e fu'u vaka ia, 'alu ange ma'u pē 'o tau, 'i he vaha'a 'o Vuna mo .. Fu'u vaka koniteina. 'Oku ou faitaa'i he telefoní hē. Ko e kautaha, ko e fu'u vaká ko e Moore. Ko e hā koā e 'uhinga 'oku 'alu 'o tau ai? Hū mai he vaha'a 'o Vuna mo Kenutu. 'Oku 'i ai e ni'ihi mei Ha'akio, 'oku nau toutou ō ki he vaka ko ení. Hā koā e me'a 'oku hoko ki he me'a ko ia? Ko e me'a ia 'oku ou pehē atu ai ke tau toloi, mo'oni e Minisitā Polisi, pou pou mai mo e Minisitā Leipa, 'oku mau pou pou atu ki ai. he 'e lahi e me'a 'e 'ohake he Fale ni, 'Eiki Sea. Pea 'oku ou pou pou ki he Vava'u 16. Fokotu'u atu ke tau tuku ā. He 'oku 'ikai ha taha 'e toe 'ilo lahi taha ki he fonua ni, ka ko au, 'Eiki Sea. Lahi faufaua. Foki mai mei Vava'u kuo mau fonu. He 'oku ou fiema'u 'e au ke u lea ki he Hou'eiki Minisitā, 'ū me'a 'oku hoko i Vava'u. Ka 'oku ou kole atu, tuku ia. Tau 'ai e me'a 'oku me'a mai ai e Hou'eiki Minisitā ka tau nga'unu.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, 'oku ou tui mahalo kuo mahino a e loto e Falé. Kole atu ke toloi e Falé ki he 10.00 Mōnite. Mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pē 'e he 'Eiki Sea e fakataha'anga Fale Alea 'o e 'aho ni)

<006>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea